

Meta Remec*

Epidemija samomorov? Odmevi na naraščanje stopnje samomorilnosti na Slovenskem v 19. in 20. stoletju**

IZVLEČEK

Članek analizira problematiko samomora na Slovenskem od prvih statističnih analiz, ki so zajele tudi slovenski prostor v drugi polovici 19. stoletja, do konca šestdesetih let 20. stoletja, ko so statistični podatki in pritisk javnosti, ki se je ustvaril tudi zaradi napačnih in izkrivljenih interpretacij teh podatkov, takratno socialistično oblast spodbudili k aktivnemu reševanju problematike. Članek na podlagi statističnih podatkov in njihovih interpretacij, poročil policije in Službe državne varnosti ter časopisja prikaže diskurze oblasti, stroke in medijev. Predstavi dožemanje fenomena samomorilnosti v različnih delih družbe in različne interpretacije vzrokov za porast stopnje samomorilnosti v vsakem od obravnavanih obdobj ter pojasni, kako so podatki o samomorilnosti postali sredstvo manipulacije in obračunavanja z nasprotniki in orodje za iskanje krivcev za domnevne stranpiti v družbi.

Ključne besede: samomor, samomor med mladimi, samomorilni količnik, Émile Durkheim, Tomáš Garrigue Masaryk, Ivo Pirc, Bojan Pirc, socializem, diskurzivna analiza

* Dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; meta.remec@inz.si

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-3123 *Greh, sramota, simptom: samomor in njegove percepcije na Slovenskem (1850–2000)*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ABSTRACT

A SUICIDE EPIDEMIC? RESPONSES TO THE INCREASING SUICIDE RATE IN THE SLOVENIAN TERRITORY IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

The following article analyses the issue of suicide in Slovenia from the first statistical analyses that also covered the territory inhabited by Slovenians in the second half of the 19th century until the end of the 1960s, when the relevant statistical data and public pressure, also resulting from the incorrect and distorted interpretations of these data, prompted the contemporaneous socialist authorities to actively address the problem. Based on statistical data and their interpretations as well as on the reports from the police, the State Security Service, and the press, the article outlines the discourses of the authorities, the profession, and the media. It shows how the phenomenon of suicide was perceived by the different segments of society and reveals the various interpretations of the reasons for the increasing suicide rates in each of the periods under consideration. It also describes how suicide data became a means of manipulation and retaliation against political opponents as well as a tool for pointing out the culprits for the alleged blunders of society.

Keywords: suicide, suicide among youth, suicide quotient, Émile Durkheim, Tomáš Garrigue Masaryk, Ivo Pirc, Bojan Pirc, socialism, discourse analysis

Samomor na Slovenskem

Samomor je na Slovenskem pereča problematika, zato so teme samomora, poskusa samomora in samomorilnosti nasploh v slovenski znanosti prisotne že več desetletij, pri čemer pa med študijami ni mogoče zaslediti take, ki bi samomor obravnavala s historičnega vidika. Prve statistične analize o razširjenosti samomora na Slovenskem so nastale že konec 19. stoletja, do obsežnejših suicioloških analiz, iz katerih je bilo poleg podatkov o starosti, spolu in socialnem statusu mogoče sklepati tudi o širšem odnosu do samomora v družbi, pa je prišlo šele v desetletjih po drugi svetovni vojni. V večini lahko zasledimo zaskrbljujoč podatek, da je količnik samomorilnosti na Slovenskem v dobi enega stoletja narasel s 3 samomorov na 100.000 prebivalcev v letu 1873 na 34 v letu 1980, v nekaterih delih države pa celo na 60 samomorov na 100.000 prebivalcev.¹ Kljub potencialnim napakam v statističnih prikazih gre za porast, ki je vzbujal in še vzbuja veliko pozornosti različnih strok, v zadnjem času pa tudi zgodovinarji, ki je prepoznalo, da slovensko ozemlje omogoča dobro študijo primera, saj

¹ Gl. npr. Lev Milčinski, *Samomor in Slovenci* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985). Anton Dolenc, ur., *Samomor na Slovenskem. Medicinsko izvedenstvo* (Ljubljana: Medicinski razgledi, 1990). Andrej Marušič in Saška Roškar, *Slovenija s samomorom ali brez* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2004).

gre za periferni prostor na stičišču kultur in ver z močnim vplivom katoliške morale, ki je v obdobju stoletja in pol doživel velike spremembe v državnih in ideoloških okvirih.

Zgodovinopisje je pod vplivom Jacka Douglasa in njegovega dela *The Social Meanings of Suicide* v zadnjih desetletjih preseglo pristop raziskav, ki bi temeljil zgolj na statistikah. Douglas je namreč odkrito problematiziral točnost uradnih statistik, ki naj bi jih vedno znova spodkopavali subjektivnost poročevalcev, tendenca po prikrivanju samomora ter preveliko omejevanje na urbana področja in zanemarjanje dogajanja na podeželju.² Raziskovalce je vse bolj vodilo prepričanje, da morajo analize sicer temeljiti na statističnih podatkih, da pa fenomena samomora ni mogoče zreducirati na statistični pojav in prav tako ne zgolj na psihiatrično diagnozo. Sodobni raziskovalci samomora v zgodovinski perspektivi tako upoštevajo tudi psihosocialne, kulturne, antropološke in celo psihoanalitske teze, ki v ospredje postavljajo razumevanje diskurzov – religijskega, medicinskega, laičnega, medijskega, znanstvenega, poljudnoznanstvenega, političnega itd. V skladu s Foucaultovo tezo, da je diskurz praksa, ki v določenem času in prostoru oblikuje objekte in fenomene, o katerih govori,³ se proučuje, kako so se po različnih besedilnih kanalih v družbi uveljavljali in reproducirali predsodki, kako se je preko analiziranih besedil izvrševala oblast, kako so se izvajale zlorabe in kakšna je bila njihova vloga pri vzpostavljanju marginalnih družbenih skupin, med katere zagotovo spadajo tudi duševni bolniki in ljudje, ki so poskušali izvršiti ali so izvršili dejanje samomora.⁴ Takšne raziskave se prav tako osredotočajo na analizo vključevalnih in izključevalnih diskurzov⁵ ter tega, kaj se je o tej problematiki smelo misliti in zapisati in kaj ne. V središču pozornosti so zlasti medijski pa tudi znanstveni, poljudnoznanstveni in psevdoznanstveni diskurz, ki so vsak na svoj način, s svojimi metodami in svojo terminologijo poskušali zarisati jasno in nedvoumno ločnico med normalnim in nenormalnim, sprejemljivim in nesprejemljivim ter zdravim in bolnim ter jasno določiti vzroke in posledice deviantnosti, ki naj bi bila podlaga za samomorilne težnje in so v obdobju zadnjega stoletja in pol pomembno prispevali k oblikovanju modernega človeka in kulturnih vrednot. Samomor je tako že zdavnaj prerastel medicinsko-statistične okvire in postaja študija primera za širše socialnozgodovinske analize premikov na področju vrednot, mišljenja, vedenja, saj odslikava vrednote, strahove in predsodke vsakokratne družbe.

Proučevanje samomora kot historičnega fenomena je v središče raziskav postavilo socialni pomen (in breme) samomora, sekularizacijo samomora in posledično spreminjajočo se vlogo samomora v družbi, podobo duševnega bolnika in samomorilca, različne diskurze, ki so spremljali fenomen samomora, vse pogostejše pa so tudi mikrozgodovinske študije in analize tega, kako so se posamezne socialne, ekonomske in politične razmere odražale v življenju posameznega samomorilca. Vse naštetu kljub

2 Olive Anderson, *Suicide in Victorian and Edwardian England* (Oxford: Clarendon Press, 1987). Jack Douglas, *The Social Meanings of Suicide* (Princeton: Princeton University Press, 1967).

3 Michel Foucault, *Arheologija vednosti* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2001), 54, 55.

4 Teun A. Van Dijk, »The Study of Discourse,« v: Teun A. Van Dijk, ur., *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Volume 1* (London: Sage Publication, 1997), 1–34.

5 Karmen Erjavec in Melita Poler Kovačič, *Kritična diskurzivna analiza novinarskih prispevkov* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007).

vsemu ne pomeni, da je statistične podatke mogoče ali treba popolnoma prezreti. Ti ostajajo upoštevanja vreden vir, vendar ne zgolj v golem pozitivističnem smislu. Kljub temu, da se analize še vedno ukvarjajo z obravnavo posameznih dejavnikov (starost, spol, poklic, kraj bivanja itd.), ki naj bi vplivali na stopnjo samomorilnosti, v ospredje stopa proučevanje statističnih podatkov kot sredstva manipulacije in obračunavanja z nasprotniki oziroma orodja za iskanje krivcev za domnevne stranpoti v družbi in domnevno naraščajoče fenomene socialne patologije. Statistika, ki je omogočala spremljanje gibanja količnika samomorilnosti v posameznih obdobjih, je namreč pogosto postala podlaga za psevdoanalize, zakaj je v posameznih obdobjih prihajalo do naraščanja stopnje samomorilnosti. Statistične podatke in analize iz preteklosti velja torej poznati in razmeti, čeprav se bolj kot z analizo statističnih podatkov in ugotavljanjem domnevnih vzrokov za poraste, ki jih je statistika v določenih obdobjih zaznala, zgodovino pisje ukvarja z analizo diskurzov, agende, ki se je skrivala za tezami vsakega od avtorjev, in tako ponuja nov pristop k proučevanju fenomena samomora v preteklosti.

Začetki statističnega spremljanja stopenj samomorilnosti

Fenomen samomora je star kot človeštvo samo, prisoten je bil v različnih obdobjih človeške civilizacije, ki so do njega zavzemala različna stališča in mu pripisovala različne moralne predznake.⁶ Zaradi neobstojećih statističnih podatkov znanost ne more odgovoriti na vprašanje o številu samomorov v obdobju od srednjega veka do 18. stoletja, lahko pa na podlagi števila del, ki so se s to problematiko ukvarjala, in analize diskurza jasno pokaže na naraščanje tematiziranja fenomena samomora.⁷ V obravnavanem obdobju je spolnost izgubila vlogo glavnega družbenega tabuja, njeno vlogo pa je prevzela smrt, ki preide v izrazito intimo in se nazadnje institucionalizira.⁸

Avstrijska država je v drugi polovici 19. stoletja vzpostavila sofisticiran in natančen birokratski aparat, ki je obsegal tudi beleženje vzrokov smrti, zaradi česar tudi za slovensko ozemlje oziroma za dežele, kjer so Slovenci prebivali, obstajajo precej natančni podatki, ki jih je mogoče analizirati, primerjati in ovrednotiti. Durkheim je zapisal celo, da je Avstrija »popoln laboratorij« za proučevanje fenomena samomora zaradi svoje nacionalne, verske in socialne raznolikosti, ki se je v vsaki od dežel pokazala na čisto specifičen način, vsem pa je bila skupna metodična in zanesljiva statistika. Z naraščanjem strahu pred padcem natalitete in usihanjem življenjske moči narodov je namreč tudi smrt, v vseh svojih oblikah, postala predmet statističnega proučevanja. Smrtno primere so začeli beležiti na uniformiranih obrazcih, proučevati in analizirati. Prvi statistični pregled o številu samomorov za obdobje 1819–1872 je v letu 1876 pripravil

6 Anton Dolenc in Peter Borisov, »Zgodovinski pogled na samomor in ovrednotenje samomora skozi prostor in čas,« v: Dolenc, ur., *Samomor na Slovenskem*, 7–17.

7 Carlos Watzka, »Modernisierung und Selbsttötung in Österreich. Einige Daten zur Sozialgeschichte und Thesen zur Sozialtheorie des Suizids,« *Virus: Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin* 7 (2008): 147–67.

8 Michel Foucault, *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–1976* (New York: Picador, 2003).

Julius Platter. Podatke za Koroško in Kranjsko je združil, dolgo časovno obdobje, ki ga je zajel, pa že nakazuje na konstanten značaj stopenj samomorilnosti na nekem področju, kar je kasneje dokazal tudi Durkheim, čigar analize so temeljile na teh statističnih podatkih.⁹

Tabela 1: Pogostost samomorov v avstrijskih deželah v obdobju 1819–1872

Dežela/Leto	1819– 1827	1828– 1836	1837– 1845	1846– 1854	1855– 1863	1864– 1872
Štajerska	20	27	28	32	45	56
Koroška in Kranjska	12	18	21	23	28	41
Dalmacija	16	24	21	14	16	14
Primorje	23	21	19	15	25	34

Vir: Julius Platter, »Ueber den Selbstmord in Oesterreich,« *Statistische Monatsschrift* 2 (1876): 100.

Po statističnih podatkih za obdobje med letoma 1819 in 1872 sta bili med vsemi deželami v avstrijskem delu monarhije Kranjska in Koroška na sedmem od desetih mest po pogostosti samomora, območje Trsta, Istre in Gorice pa celo na predzadnjem mestu. Podobno nizke številke naj bi bile značilne tudi za ogrski del monarhije, kjer pa natančne statistike sicer še niso vodili.¹⁰ Masaryk je o tem sklepal na podlagi dejstva, da je bilo med letoma 1873 in 1877 v povprečju več kot 10.000 obtoženih zaradi umora, uboja ali povzročitve hudih telesnih poškodb ter še približno 2600 zaradi poskusa umora, kar je predstavljalo kar 44 odstotkov vseh kaznivih dejanj v ogrskem delu monarhije, medtem ko je bilo v Avstriji teh zgolj 26 odstotkov. Veljalo naj bi namreč pravilo, da višji ko je bil delež umorov in nasilnih zločinov, nižji naj bi bil delež samomorov.¹¹

Začetke sociološkega pristopa k proučevanju samomora sta zaznamovala zlasti Tomáš Masaryk, ki je med drugim analiziral tudi podatke za dežele na ozemlju današnje Slovenije, v svetovnem merilu pa je najbolj odmevalo delo Émila Durkheima, ki je prav s sociološko-statistično orientirano raziskavo želel dokazati, da »samomor variira obratno sorazmerno z integracijo družbene skupine, katere del je posameznik«.

9 Émile Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology* (London, New York: Routledge, Taylor&Francis e-Library, 2005), 35. Julius Platter, »Ueber den Selbstmord in Oesterreich,« *Statistische Monatsschrift* 2 (1876): 97–107.

10 To dejstvo navaja tudi Enrico Morselli (Henry (Enrico) Morselli, *Suicide: An Essay on Comparative Moral Statistics* (New York: Arno Press, 1975), 82, 83, 101). Načrtno zbiranje podatkov je bilo v ogrskem delu monarhije povezano z vzpostavitevjo mrliško ogledniške službe po letu 1876. Prvi podatki, ki segajo v leto 1887, kažejo na 95 samomorov na milijon prebivalcev, statistične študije iz let 1910–1911 pa kažejo, da je prišlo bodisi do izjemno hitrega porasta samomorilnosti, ki je na prelomu iz 19. v 20. stoletje bila že višja, kot v avstrijskem delu monarhije, bodisi do razvoja na področju uprave in statističnega raziskovanja, ki je tik pred izbruhom prve svetovne vojne znal učinkovito beležiti fenomen, ki je bil v družbi sicer prisoten že pred tem. Gl. Maurice Halbwachs, *The Causes of Suicide* (New York: Free Press, 1978), 72. Lajos Bálint, »Suicide in the Hungarian Kingdom,« v: *Working Papers on Population, Family and Welfare*, 25 (Budapest: Hungarian Demographic Research Institute, 2016), 5.

11 Tomáš G. Masaryk, *Suicide and the Meaning of Civilization* (Chicago, London: The University of Chicago Press, 1970), 47, 48, 84. Platter, »Ueber den Selbstmord in Oesterreich,« 100, 101.

Prepričan je bil, da je pojave, ki se dotikajo človeka, njegovega bivanja, čustvovanja in vedenja, mogoče opazovati povsem enako kot fizikalne, če jih le opazujemo na dovolj velikem vzorcu. Ko se individualne posebnosti in skrajni primeri izravnajo, naj bi bilo mogoče izluščiti splošne družbene zakonitosti, ki jih je mogoče popisati, analizirati in proučevati. Izhajal je iz prepričanja, da se pri samomoru ne ubije posameznik, ampak da se zgodi umor, ki ga zgreši družba. Zdravljenja je bila torej potrebna družba, ne posameznik. S svojimi tezami je posredno zavrnil takrat zelo razširjene ideje o progresivni degeneraciji, ki so vzroke za samomor pripisovale biološkim dejavnikom.¹² Začetkov suicidogenih tokov ni iskal pri posamezniku in njegovih stiskah, temveč v objektivnih dejavnikih, kot so bili podnebje, geografske značilnosti, religija ter predvsem kolektivna zavest oziroma nekakšne skupne značilnosti in značaj, ki naj bi bili viri individualnih nagnjenj, zato je za Durkheima dejstvo, da so stopnje samomorilnosti znotraj posameznih skupnosti imele konstanten značaj, pomenilo, da je problematiko treba proučevati na ravni družbe. S proučevanjem stopenj samomorilnosti znotraj posameznih družbenih skupin je postavil temelje sodobni suicidologiji.¹³

Natančneje statistike lahko sicer spremljamo po letu 1873, ko je nastala tudi prva mednarodna primerjalna študija, ki je razmere v avstrijskih deželah primerjala z razmerami v Prusiji, Angliji, Franciji, Rusiji in Italiji.¹⁴ Podatek, ki ga je Eduard Bratassevič navedel za Kranjsko, in sicer tri samomore na 100.000 prebivalcev za leto 1873, je pri avtorjih v 20. stoletju vzbudil izjemno zanimanje, saj so podatke za Kranjsko preprosto prenesli na Slovence ter spregledali Masarykovo opozorilo, da podatkov za posamezne avstrijske dežele ne smemo enačiti z nacionalnostjo, saj je prebivalstvo preveč mešano, da bi na podlagi podatkov lahko denimo sklepali, kakšen je bil delež samomorov med Nemci in Slovani na Češkem in Moravskem, nacionalni značaji pa naj bi bili tudi sicer preveč izmuzljiva kategorija za resno znanstveno proučevanje.¹⁵ Skok stopnje samomorilnosti v obdobju enega stoletja s 3/100.000 na 35–40/100.000, v nekaterih delih Slovenije pa celo na 60/100.000, je veljal za izjemno zgovornega in naj bi nakazoval, da se je v dobrem stoletju v slovenski družbi zgodil popoln prelom, na katerega so začeli intenzivneje opozarjati v šestdesetih letih 20. stoletja ter posledično analizirati vzroke in iskati krivce za take razmere.¹⁶

Ob dvomu v absolutne številke, ki so nezanesljive predvsem zaradi težav z rekonstrukcijo dogodkov, saj je mogoče sklepati, da je bilo precej prikrivanja zlasti s strani sorodnikov, pa tudi duhovnikov in zdravnikov, pa je naraščanje zaznavane stopnje samomorilnosti nedvoumno in relativno konstantno. Masaryk je ocenjeval, da so statistike prikazale približno polovico vseh smrti zaradi samomorov, vse ostale pa naj bi se skrivale v številnih smrtih zaradi nesrečnih slučajev. Smrt so namreč, če je bilo le

12 Durkheim, *Suicide*, 101. Victor Bailey, »This Rash Act«. *Suicide Across the Life Cycle in the Victorian City* (Stanford: Stanford University Press, 1998), 16–18. Mike Hawkins, »Durkheim's Sociology and Theories of Degeneration«, *Economy and Society* 28, št. 1 (1999): 128–32. Milčinski, *Samomor in Slovenci*, 19–25.

13 Durkheim, *Suicide*, XV–XVI, 18, 263, 264. Masaryk, *Suicide*, 10–20.

14 Eduard Bratassevič, »Die Selbstmorde in Oesterreich 1873–1877 in Vergleichung zu jenen in Preussen, England, Russland und Italien«, *Statistische Monatschrift* 4 (1878): 429–33.

15 Masaryk, *Suicide*, 48–50.

16 Milčinski, *Samomor in Slovenci*, 141–44.

mogoče in če volja samomorilca res ni bila eksplicitno jasno izražena, prikazali kot nesrečo. Analitiki so že zgodaj opozarjali, da bolj ko je skupnost strnjena in notranje povezana, večja je tendenca po zaroti molka, predvsem iz usmiljenja do umrlega in njegove družine. Zlasti so opozarjali na večje število smrti kot posledic tveganega vedenja z eventualnim smrtnim izidom, t. i. »prikritega samomora«, ki ga statistike niso vključevale.¹⁷

Primerjava statističnih podatkov pokaže, da je imela Kranjska ob koncu 19. stoletja eno najnižjih stopenj samomorilnosti, presenetljivo celo nižjo od Goriške in Gradiščanske in povsem primerljivo s podatki za Istro, ki so bile vse izrazito katoliške dežele. Štajerska in Koroška sta imeli v istem obdobju vsaj dva- ali celo trikratno stopnjo samomorilnosti, ki je tudi hitreje naraščala, medtem ko je na Kranjskem ohranjala približno enako vrednost.¹⁸ Durkheim in Masaryk v svojih analizah primerjata podatke o razmerah na Kranjskem, Hrvaškem in v Dalmaciji, ki naj bi imele samo 46, 30 in 14 samomorov na milijon prebivalcev, kar je Durkheim pripisoval dejstvu, da naj bi slovanski narodi imeli manjše nagnjenje k samouničevanju (kot izjemi je navedel Češko in Moravsko: prva je imela 158 samomorov na milijon prebivalcev, druga pa 136), pri germanskih narodih naj bi bilo povprečje kar 100 samomorov na milijon prebivalcev, pri romanskih 80, pri slovanskih pa le 34, kar naj bi se ujemalo tudi s pogostostjo duševnih bolezni, ki naj bi jih bilo največ med germanskimi in najmanj med slovanskimi narodi, ki naj bi bili še najbolj prvobitni in zato tudi bolj zdravi.¹⁹

Po Masaryku naj bi bil samomor bolj razširjen v bolj industrializiranih in urbaniziranih okoljih, od koder se je nato kot nalezljiva bolezen širil naprej na periferijo in nato še na podeželje, opozarjal pa je, da tega pravila ne gre posploševati, saj naj bi bilo število samomorov odvisno tudi od socialne strukture mest. Samomor naj bi bil pogostejši med priseljenci prve generacije kot med avtohtonimi prebivalci, sploh če so prihajali kot pomožna delovna sila iz povsem drugih kulturnih in jezikovnih okolij ter bili pri tem pogosto izkoriščani in prisiljeni v življenje v nečloveških bivanjskih razmerah.²⁰ Dokaz za to naj bi bile stopnje samomora, ki so bile najvišje v najgosteje poseljenih predelih avstro-ogrske monarhije, v Spodnji Avstriji, Moravski, Šleziji in na Češkem.²¹ Dejstvo, da je bil med avstrijskimi deželami samomor najbolj razširjen v Spodnji Avstriji, najmanj pa na Kranjskem in v Dalmaciji, je Durkheim pojasnjeval z »obratom agresije«, saj je bilo v Dalmaciji zabeleženih kar 79 umorov na milijon prebivalcev, na Kranjskem pa 57,4, medtem ko je bilo v Spodnji Avstriji, Češki in Moravski le 14, 11 oziroma 15 umorov na milijon prebivalcev. To naj bi bil dokaz za razliko v agresiji, ki naj bi bila obrnjena navzven, in avtoagresiji, ki naj bi bila značilnejša za bolj kultivirana, urbanizirana, industrializirana in civilizirana področja, kjer so bili ljudje manj nagnjeni k izražanju svoje agresije. Poznejše analize so sicer zavrnilo

17 Watzka, *Sozialstruktur und Suizid in Österreich. Ergebnisse einer epidemiologischen Studie für da Land Steiermark* (Wiesbaden: VS Verlag, 2008), 149, 150. Masaryk, *Suicide*, 3. Durkheim, *Suicide*, XVIII-XIX.

18 Bratassevič, »Die Selbstmorde in Oesterreich 1873–1877,« 429–33.

19 Masaryk, *Suicide*, 45, 107. Durkheim, *Suicide*, 34.

20 Masaryk, *Suicide*, 17, 18, 31.

21 *Ibidem*, 31.

tezo, da je razvoj civilizacije prinesel tudi množično nevrotizacijo, melanholičnost in prej nepoznane duševne stiske. Študije, ki so zajele razvoj v mednarodnem kontekstu in s tem presegle evropocentričnost, so dokazale, da ni skupnosti, ki samomora v svoji zgodovini ne bi poznala, ne glede na njeno »primitivnost«. ²² Ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja pa se je vsekakor še vedno pojavljala teza, v katero je Durkheim sicer dvomil, da manj razviti posamezniki, med katere so prištevali »divje narode« pa tudi ženske, večinoma niso sposobni tako kompleksnega uvida v lastno bivanje, da bi ga bili sposobni z razumskim premislekom končati, ki je izjemno naraščanje samomora in poskusov pripisovala zlasti najrazvitejšim državam in okoljem. ²³ Razlika naj bi bila tudi odraz prisotnosti in odsotnosti državnih struktur in avtoritet ter zaupanja vanje ter posledično manjše nagnjenosti k jemanju zakona v svoje roke v razvitejših in bolj kultiviranih okoljih v primerjavi z bolj prvobitnimi skupnostmi. ²⁴ Ta teza je vzbudila veliko pozornosti med raziskovalci v drugi polovici 20. stoletja – porajalo se je vprašanje, kaj se je zgodilo s Slovenci, zakaj so agresijo, ki je bila prej usmerjena proti drugemu, tako potlačili, po drugi strani pa naj bi bil ob koncu 20. stoletja to tudi dokaz slovenske superiornosti v primerjavi z divjim balkanskim jugom in dejstva, da so Slovenci v 20. stoletju naredili pomemben korak naprej ter se kulturno torej bolj približali severu in zahodu kot pa jugu. ²⁵ Masarykovi podatki, ki so nakazovali ujemanje med siceršnjo stopnjo kultiviranosti, izobrazbe in pismenosti ter stopnjo samomorilnosti (v Spodnji Avstriji je bilo med letoma 1872 in 1874 pismenih kar 94,2 odstotka vseh poklicanih v vojsko, na Kranjskem in v Dalmaciji pa zgolj 7,3 in 1,6 odstotka), so to tezo navidezno potrjevali. ²⁶ Slovenska rast deleža samomora naj bi bila torej dokaz o razvojnem preskoku, ki ga je slovenski narod dosegel, pri čemer se je po navadi spregledalo Masarykovo kritično mnenje o novem znanju, ki naj bi ga bili deležni Slovenci in naj bi jim omogočilo ta isti razvojni preskok. Nespametno oblikovan izobraževalni sistem naj bi ljudem dajal predvsem znanje, ki ga ni bilo mogoče uporabiti, kar jih je spremenilo v žrtve fantazije in hiperkritičnega nesmisla, bili naj bi brez želje po koristnem delu. Izobraževalne ustanove so ustvarjale potrebe, ki jih ni bilo mogoče zadovoljiti, kar je na koncu vodilo v dolgočasje in razočaranje nad življenjem. ²⁷ Izobražen človek naj bi bil bolj nagnjen k pretiranemu razmišljanju in individualizmu, krhanje tradicionalnih vezi v družbi pa naj bi neposredno vodilo v višanje stopnje samomorilnosti. ²⁸

Po Masaryku naj bi tradicionalno veljalo, da je stopnja samomorilnosti odvisna tudi od starostne strukture naroda: narodi z višjo stopnjo rodnosti in nižjo povprečno

22 John Weaver in David Wright, ur., *Histories of Suicide. International Perspectives on Self-destruction in the Modern World* (Toronto: University of Toronto Press, 2009).

23 Durkheim, *Suicide*, 177. Masaryk, *Suicide*, 20, 110, 116–21.

24 Masaryk, *Suicide*, 110.

25 Masaryk je ločeval med južnimi in severnimi Slovani. Južni Slovani naj bi bili tradicionalni ljubitelji orožja, vroče-krvni, zato naj bi kot način samomora tudi pogosteje izbirali strelno orožje kot drugi Slovani. – Ibid., 121, 122.

26 Ibid., 69.

27 Ibid., 68–71, 110, 114. Durkheim, *Suicide*, 117. Niko Grafenauer, »Oblike slovenskega samomora,« v: Dolenc, ur., *Samomor na Slovenskem*, 276–78.

28 Morselli, *Suicide*, 138.

starostjo naj bi imeli manjšo stopnjo samomorilnosti, saj naj bi bil samomor tradicionalno najbolj razširjen med starejšo populacijo. Narodi z več vitalne moči naj bi torej imeli statistično manj primerov samomora,²⁹ vendar je opazal, da se stopnja samomorilnosti povečuje povsod, čeprav z drugačno dinamiko, in da te tendence nikjer ne znajo zares ustaviti. Zlasti zaskrbljujoče naj bi bilo dejstvo, da je samomor pomembno naraščal med otroki in mladino, kar naj bi bilo še nekaj desetletij prej povsem nepoznan fenomen. Razlogi za te samomore naj bi bili odsev novih časov in modernizacije – mladi naj bi smrt izbirali ne samo zaradi eksistencialnih težav in ekstremne revščine, temveč tudi zaradi zanemarjanja in nasilja v družini, neuresničenih ambicij ter občutka svetobolja.³⁰

Tabela 2: Pogostost samomorov v avstrijskih deželah med letoma 1873 in 1877

Dežela/ Leto	1873		1874		1875		1876		1877	
	Število	Na 100 000 prebivalcev	Št.	Na 100 000	Št.	Na 100 000	Št.	100 000	Št.	100 000
Spodnja Avstrija	436	24	542	25	544	25	557	25	615	28
Šlezija	103	20	75	13	94	17	130	23	123	22
Češka	790	15	770	14	846	15	943	17	969	18
Bukovina	69	13	74	13	53	9	70	12	94	17
Trst in okolica	19	15	16	11	23	17	18	13	22	15
Moravska	252	12	271	13	260	12	337	16	325	15
Solnograška	22	14	24	15	13	8	15	9	23	14
Zgornja Avstrija	70	9	85	11	88	12	78	10	87	11
Štajerska	87	7	104	9	96	8	150	12	139	11
Tirolska	72	9	53	7	66	8	84	10	84	10
Koroška	35	9	31	9	32	9	36	10	36	9
Galicija	472	8	513	8	558	9	476	7	564	9
Predarlška	4	3	6	5	9	8	7	6	10	9
Goriška in Gradiščanska	14	6	11	5	16	7	15	7	18	8
Kranjska	14	3	34	7	22	4	17	4	26	5
Istra	4	2	8	3	21	7	5	2	16	5

Vir: Eduard Bratassevič, »Die Selbstmorde in Oesterreich 1873–1877 in Vergleichung zu jenen in Preussen, England, Russland und Italien,« *Statistische Monatschrift* 4 (1878): 429, 430.

29 Masaryk, *Suicide*, 30. Jože Javoršek, *Kako je mogoče* (Maribor: Založba Obzorja, 1978), 15, 16.

30 Masaryk, *Suicide*, 29.

Statistični podatki so dokazovali, da stopnja samomorilnosti ni naraščala enakomerno hitro, da je bilo naraščanje linearno zlasti v letih 1851–1870 in 1873–1894 ter da se je okrog leta 1890 naraščanje začasno umirilo.³¹ Na Slovenskem je samomor do prve svetovne vojne naraščal počasi, ne glede na družbene, politične in gospodarske razmere v tem obdobju. Poznejši analitiki so ta trend pripisovali dejstvu, da naj bi bila večinoma kmečka populacija vezana na tradicionalni sistem vrednot, ki so predstavljale »temeljno kulturno izkustvo« v urejenih vaških skupnostih, kjer je nad vrednotami prvenstveno bdela cerkev s svojimi moralnimi nauki in usmeritvami.³²

»Epidemija samomorov« po prvi svetovni vojni

Obdobje po prvi svetovni vojni je Srečko Kosovel v svojem eseju *Kriza* opisal takole: »Po vojni: kaos, anarhija, nihilizem; posledice vojne: moralna depresija, ponižanje etosa.«³³ Njegovo občutenje so delili tudi časopisi, ki so ugotavljali, da je ravno v času, ko »bi nam moral biti dragocen vsak narodni ud«, prišlo do izjemnega porasta stopnje samomorilnosti. To naj sicer ne bi bil slovenski unikum. V prvih desetletjih 20. stoletja lahko naraščanje samomorilnosti (razen v Franciji) zaznamo v skorajda vseh državah, zdi pa se, da so države naslednice habsburškega cesarstva (Avstrija, Madžarska, Češkoslovaška, Slovenija v okviru Jugoslavije) izstopale po pogostosti samomora, zaradi česar je časopisje, verjetno še pod močnim vplivom smrtonosnega pohoda španske gripe, poročalo o »samomorilski epidemiji«.³⁴ Razmere po prvi svetovni vojni so bile dejansko kompleksne: vojna ni prinesla zmagoslavja, temveč predvsem boleč poraz, negotovost, vseprisotno nasilje.³⁵ Negotovost zaradi odsotnosti stabilnega družbenega reda ter istočasno obdobje izjemne ekonomske krize in stagnacije sta krepila občutek brezizhodnosti, ko posameznik ni imel resnične možnosti vplivanja na lastno usodo, zato naj bi se samomor bolj izrazil kot v obdobju neposrednih spopadov.³⁶

Dejstvo pa je, da za dvajseta leta 20. stoletja za slovensko ozemlje znotraj Kraljevine SHS ne razpolagamo z natančnimi statističnimi pregledi, kot obstajajo denimo za ozemlja, ki so bila priključena h Kraljevini Italiji.³⁷ Obstajajo zgolj izolirani podatki, ki so bili zbrani v posameznih študijah in se nanašajo na Zagreb³⁸ in Beograd,³⁹ ki pa jih ni

31 Watzka, *Sozialstruktur und Suizid in Österreich*, 149, 150.

32 Grafenauer, »Oblike slovenskega samomora«, 277.

33 Srečko Kosovel, *Izbrane pesmi*. Izbral in spremno besedo napisal Matevž Kos (Knjižnica Kondor, zv. 280) (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997), 103, 104.

34 Hannes Leidinger, »Die Selbstmordepidemie. Zur Zunahme von Suizidfällen in der Zwischenkriegszeit«, v: *Kampf um die Stadt* (Wien: Wien Museum und Czernin Verlags, 2010), 215–19.

35 Meta Remec, »»Vojak naj bo!': nastanek in razkroj podobe popolnega vojaka v času prve svetovne vojne«, *Zgodovina za vse* 27, št. 2 (2020): 5–24. Bojan Pirc in Ivo Pirc, *Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921–1935* (Ljubljana: Higijenski zavod, 1937), 5.

36 Marzio Barbagli, *Congedarsi dal mondo. Il suicidio in Occidente e in Oriente* (Bologna: Il Mulino, 2009), 216, 217.

37 Milan Radošević, »»Umorni od života': samoubojstva u Istarskoj provinciji između dva svjetska rata«, *Problemi sjevernog Jadrana* 16 (2017): 83–87.

38 Ivo Glavan, »Problem samoubojstva«, *Liječnički vjestnik* 51, št. 9 (1929): 442–52.

39 Milovan Milovanović, *Samoubistvo* (Beograd: Scientia, 1929).

mogoče neposredno prenesti na slovenske razmere. Trditve o velikem porastu samomorilnosti slonijo bolj kot ne na predpostavkah in so nepreverljive, saj jugoslovanska statistika samomorov ni navajala kot samostojno kategorijo, temveč jih je skupaj z umori prištevala v skupno kategorijo nasilnih smrti.⁴⁰ Za nekatera leta statistični letopisi sicer podajajo podatke o številu samomorov med člani Centralnega urada za zavarovanje delavcev (Središnjeg ureda za osiguranje radnika), ki pa nikakor niso reprezentativni do te mere, da bi jih bilo mogoče posplošiti na celotno populacijo. Pravi statistični podatki so tako na voljo šele po letu 1937 in iz njih sledi, da je bila Dravska banovina izrazito vodilna po stopnji samomorilnosti.⁴¹ Za leta 1937, 1938 in 1939 tako že razpolagamo s podatki o številu samomorov za vsako banovino. Za Dravsko banovino je za leto 1939 naveden podatek 310 samomorov, kar ob podatku o številu prebivalstva na 31. december 1938 pomeni približno 26 samomorov na 100.000 prebivalcev, kar zagotovo je pomemben porast primerov oziroma stopnje samomorilnosti.⁴²

Tabela 3: Število samomorov in približne stopnje samomorilnosti po banovinah v Kraljevini Jugoslaviji (1937–1938)

Banovina	1937		1938			
	Število prebivalstva 31. 12. 1937	Število samomorov	Število samomorov/100 000 prebivalcev	Število prebivalstva 31. 12. 1938	Število samomorov	Število samomorov/100 000 prebivalcev
Dravska	1191000	291	24,4	1198000	273	22,9
Drinska	1781000	86	4,8	1821000	94	5,1
Donavska	2513000	406	16,1	2532000	409	16,1
Moravska	1604000	92	5,7	1683000	88	5,2
Primorska	965000	54	5,6	974000	45	4,6
Savska	2883000	475	16,5	2911000	427	14,7
Vardarska	1752000	82	4,6	1780000	90	5
Vrbarska	1174000	55	4,7	1195000	52	4,3
Zetska	1024000	80	7,8	1040000	68	6,5
Beograd	393000	113	28,9	409000	102	25,5
Jugoslavija	15280000	1795	11,6	15490000	1651	10,7

Vir: *Statistički godišnjak* 9, št. 1 (1938–1939): 111, 124. *Statistički godišnjak* 10, št. 1 (1940): 95.

40 *Statistički godišnjak* 1, št. 1 (1929): 119. *Statistički godišnjak* 2, št. 1 (1930): 67. *Statistički godišnjak* 3, št. 1 (1931): 66. *Statistički godišnjak* 4, št. 1 (1932): 58. *Statistički godišnjak* 5, št. 1 (1933): 56. *Statistički godišnjak*, 6, št. 1 (1934–1935): 64. *Statistički godišnjak* 7, št. 1 (1936): 76. *Statistički godišnjak*, 8, št. 1 (1937): 88.

41 *Statistički godišnjak* 9, št. 1 (1938–1939): 124. *Statistički godišnjak* 10, št. 1 (1940): 95.

42 *Statistični godišnjak* ne navaja vseh podatkov, ki bi omogočali natančen izračun stopnje samomorilnosti za leto 1939, saj zaradi sprememb meja med banovinami ni navedenega števila prebivalstva po banovinah na dan 31. 12. 1939. – *Statistički godišnjak* 10, št. 1 (1940): 95.

Ivo in Bojan Pirc, ki sta bila zaradi svojega dela *Življenjska bilanca Slovenije 1921–1935* označena za začetnika slovenske suicidiologije,⁴³ sta prav zaradi neustreznega vodenja statistike na ravni Jugoslavije že leta 1923 v okviru Higijenskega zavoda v Ljubljani začela z zbiranjem natančnejših statističnih podatkov za posamezne okraje, med letoma 1931 in 1935 pa sta spremljala tudi gibanje samomorilnosti. Avtorja navajata, da se je v povprečju zgodilo 870 nasilnih smrti letno, od tega naj bi bilo v povprečju 107 umorov oziroma ubojev ter 225 samomorov.⁴⁴ Njun podatek, da je med letoma 1931 in 1935 povprečje znašalo 19,4 samomora/100.000 prebivalcev, nato povzema večina avtorjev, ki je pisala o izrazitem porastu stopnje samomorilnosti po drugi svetovni vojni,⁴⁵ spregledano pa je dejstvo, da se je porast zgodil že prej in da je med letoma 1937 in 1939 stopnja samomorilnosti že znašala 26 samomorov na 100.000 prebivalcev.⁴⁶

Pirc sta se zavedala pomanjkljivosti statističnih podatkov, ki sta jih zbrala – najprej zato, ker jih nista imela s čim primerjati, saj je bila primerjava z drugimi deli države mogoča le na ravni skupnega števila nasilnih smrti, pri čemer je bilo nemogoče sklepati, kolikšen je bil v tem številu nasilnih smrti delež samomorov. Še veliko bolj problematično pa je bilo dejstvo, da za kar 56 odstotkov smrtnih primerov v Dravski banovini vzroka smrti ni ugotovil »strokovnjak – zdravnik«, da so vzroki smrti navedeni nejasno in da bi se za splošnimi navedbami lahko skrivalo več različnih diagnoz in stanj.⁴⁷

43 Marušič in Roškar, ur., *Slovenija s samomorom ali brez*, 11.

44 B. Pirc in I. Pirc, *Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921–1935*, 62.

45 Milčinski, *Samomor in Slovenci*, 143.

46 *Statistički godišnjak*, 10, št. 1 (1940): 95.

47 Red o ogledovanju mrličev je sicer določal, da mrliške ogledе opravljajo mestni, občinski oz. okrajni zdravniki, če pa na nekem področju medicinskega strokovnjaka ni bilo na razpolago, tudi »sposobni, neoporečni in zaupanja vredni neveščaki«. Zares natančnega pregleda so bili najpogosteje deležni tisti, ki so umrli v deželni bolnici, na terenu pa so »neveščaki« svoje delo pogosto opravili tako, da so zgolj odkrili pokrov krste in površno pogledali mrliča. – *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko* 53, št. 25, 28. 12. 1901, 103–31. B. Pirc in I. Pirc, *Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921–1935*, 6. Peter Borisov in Anton Dolenc, »Razvoj sodnomedicinskega izvedenstva v Evropi in na nekdanjem Kranjskem«, v: *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 11 (Ljubljana: Slovenska matica, 1991), 72–75. Anton Dolenc, »Mrliško pregledna služba na Slovenskem nekoč in danes,« v: *Mrliškopregledna služba v Republiki Sloveniji. Spominsko srečanje akademika Janeza Milčinskega* (8, 1998) (Ljubljana: Inštitut za sodno medicino, 1999), 13, 14.

Tabela 4: Podatki o številu samomorov ter umorov in ubojev po posameznih okrajih Dravske banovine. Obarvani so po trije okraji z najvišjimi stopnjami.

Okraji	Samomori 1931–1935	Povprečno število samomorov na leto	Povprečno število prebivalcev	Število samomorov na 100 000 prebivalcev	Povprečno število letno ubitih ali umorjenih	
					absolutno	Na 100 000
Brežice	27	5,4	33 828	16	7,6	22,47
Celje -okolica	65	13	60 383	21,5	3,4	5,63
Črnomelj in Metlika	10	2	27 340	7,3	3,2	11,7
Dolnja Lendava	12	2,4	37 988	6,3	4,2	11,6
Gornji grad	9	1,8	17 903	10	1	5,58
Kamnik	18	3,6	40 271	8,9	2,6	6,46
Kočevje	24	4,8	37 962	12,6	1,2	3,16
Konjice	22	4,4	21 568	20,4	3,2	14,84
Kranj	44	8,8	60 873	14,4	4,8	7,88
Krško	43	8,6	55 675	15,4	7,2	12,93
Laško	31	6,2	35 006	17,7	1,4	4
Litija	15	3,0	40 397	7,4	2,0	4,95
Ljubljana -okolice	73	14,6	82 220	17,7	4	4,86
Ljutomer	40	8	41 803	19,1	5,2	12,44
Logatec	19	3,8	27 743	13,7	1	3,60
Maribor- desni breg	91	18,2	56 457	27,6	6,2	10,98
Maribor- levi breg	68	13,6	56 022	24,3	7,6	13,57
Murska Sobota	44	8,8	52 341	16,8	5	9,55
Novo mesto	20	4	51 415	7,8	4	7,78
Prevalje	33	6,6	33 121	19,9	2,6	7,85
Ptuj (okolica)	102	20,4	71 443	28,5	12,2	17,08
Radovljica	41	8,2	37 077	22,1	1,4	3,77

Okraji	Samomori 1931–1935	Povprečno število samomorov na leto	Povprečno število prebivalcev	Število samomorov na 100 000 prebivalcev	Povprečno število letno ubitih ali umorjenih	
					absolutno	Na 100 000
Slovenj Gradec	18	3,6	30 886	11,6	1,2	3,88
Šmarje pri Jelšah	40	8	45 668	17,5	6,6	14,45
OKRAJI SKUPAJ	909	181,8	1 055 390	17,2	-	-
Celje mesto	22	4,5	7 568	59,5	-	8,6
Ljubljana mesto	106	21,2	61 202	34,6	1,6	
Maribor mesto	80	16	33 700	47,5	2,4	
Ptuj mesto	10	2	4 221	47,4	4,6	
MESTA SKUPAJ	218	43,6	106 691	40,9		
Slovenija	1127	225,4	1 162 081	19,4	107,4	9,24

Vir: Bojan Pirc in Ivo Pirc, *Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921–1935* (Ljubljana: Higijenski zavod, 1937), 62.

Podatke sta Ivo in Bojan Pirc črpala iz župnijskih matičnih knjig, za kar sta vzpostavila precizen in metodološko natančen postopek, ki je slonel na avstrijskem vzoru, saj sta sledila Odloku c. kr. Notranjega ministrstva iz 8. februarja 1895, Z 18632 ex 1894, pri čemer pa sta morala razmere in izračune prilagoditi novi stvarnosti v okviru Dravske banovine.⁴⁸ K sodelovanju jima je uspelo pritegniti uradne politične in tudi cerkvene oblasti. Po preteku vsakega četrletja je bil narejen izpisek iz matičnih knjig na zato določenih obrazcih, točno po posameznih rubrikah, zadnjo rubriko pa je nato izpolnil sanitetni referent. Tako se je ustvaril razpored po posameznih občinah, saj so bili župnijski uradi dolžni poročati nadrejeni oblasti oziroma okrajnemu sanitetnemu referentu, ki je podatke pregledal in jih, če so bili primerno izpolnjeni, presnel v ovojni spisek politične oblasti I. stopnje, in sicer v skupinah po sodnih okrajih. Zdravstvene statistične tablice in druge podatke, kot so število mrtvorojenih, število nezakonskih rojstev, starost umrlih ter vzroki smrti, je na zadnji stopnji zbrala banska uprava Dravske banovine v Ljubljani, Higijenski zavod pa jih nato dokončno analiziral in oblikoval ter predlagal ustrezne ukrepe, ki naj bi prinesli izboljšanje stanja.⁴⁹

⁴⁸ B. Pirc in I. Pirc, *Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921–1935*, 29.

⁴⁹ Ibid., 25–30.

V medijskem in poljudnoznanstvenem oziroma »kvaziznanstvenem« povzemanju njihovih podatkov za razmere na Slovenskem med obema vojnama in pri iskanju razlogov za prvi občuten porast stopnje samomorov je bilo pogosto spregledano dejstvo, da se podatki ne nanašajo na popolnoma ujemajoče ozemeljske enote in da torej v svoji osnovi niso neposredno primerljivi. Navajanje statističnih podatkov se je pogosto uporabljalo za vzbujanje občutka strahu in vseobsegajoče krize, ki naj bi se takrat zažrla v slovenskega človeka. Tako kot je bilo v navadi, da so se podatki za Kranjsko posplošili na celotno slovensko ozemlje, je tudi glede tega obdobja prihajalo do poenostavljanega navajanja, saj bi bilo treba upoštevati, da podatki iz tridesetih let ne vsebujejo podatkov za ozemlje, ki je bilo priključeno Kraljevini Italiji, kjer je bila stopnja samomorov tradicionalno nižja, in da vsebujejo podatke tudi za Štajersko, ki je vedno imela občutno višje stopnje samomorilnosti od Kranjske. Poleg tega je bilo v statistiko iz tridesetih let vključeno tudi Prekmurje, zato je bil podatek o izjemnem porastu samomorov zavajajoč.⁵⁰ Podatki, ki jih navajata Ivo in Bojan Pirc, sicer kažejo, da okraja Murska Sobota in Dolnja Lendava v tridesetih letih nista spadala med najbolj s samomorom obremenjene okraje, ravno nasprotno. Izjemno visoke stopnje samomorilnosti so bile zaznane zlasti na območju Maribora, v okolici Ptuja in Celja ter zlasti v mestnih središčih, kar se je skladalo tako z Masarykovimi kot Durkheimovimi tezami. Interpretacij o vzrokih za te pojave Pirca ne ponujata, kažejo pa na popolno diskrepanco med podeželjem in mestom.⁵¹

Analitiki so domnevno povečevanje stopnje samomorilnosti pripisovali zmanjševanju družbene stigme, naraščajoči sekularizaciji in zmanjševanju tendence po prikrivanju.⁵² Že Durkheim je ob koncu 19. stoletja opozarjal, da samomor, ne glede na zakonske predpise in moralne nauke, ni bil predmet javnega obsojanja do te mere, da bi okolje zaradi majhne mere krivde, ki se je pripisovala izvrševalcu, in sramote za družino za vsako ceno poskušalo dejanje prikriti in vplivati na njegovo beleženje. To je dejanje, ki ne škodi drugim, zato naj bi se že zgodaj oblikoval benevolenten in razumevajoč odnos, saj je bil samomor obsojan na ravni ideje, manj pa na ravni posameznika.⁵³

Na povečanje stopnje samomorilnosti naj bi vplivali številni in raznoliki dejavniki. Pirca sta med pomembne dejavnike, ki naj bi bili tipično slovenski, prištevala zlasti alkoholizem, saj naj bi tako po številu samomorov kot številu umorov izstopali vinorodni okraji, za katere naj bi bilo dejansko nemogoče sklepati, kolikšna je sploh bila poraba alkohola. Obstajala pa je še cela vrsta okoliščin, ki so vplivale na spremembe v zaznavani stopnji samomorilnosti. Glede na njune podatke bi bilo treba natančneje ovrednotiti vlogo izseljevanja iz podeželja v mesta, stiske, v katerih so se ljudje ob tem znašli, in vpliv teh novih priseljencev na statistično prikazane stopnje samomorilnosti v urbanih okoljih, predvsem pa bi bilo treba raziskati vpliv množičnega izseljevanja v tujino, ki je od zadnjih desetletij 19. stoletja do obdobja med obema vojnama zajelo skoraj 400.000 ljudi in je zagotovo učinkovalo na starostno strukturo slovenskega

50 Ibid., 31.

51 Ibid., 64.

52 Watzka, »Modernisierung und Selbsttötung in Österreich,« 156, 157.

53 Durkheim, *Suicide*, 110.

podeželja in s tem, v skladu z Masarykovimi tezami, tudi na zaznano stopnjo samomorilnosti. Novejše historiografske raziskave potrjujejo pravilnost idej bratov Pirc o nujnosti preučevanja vpliva različnih družbenih fenomenov in demografskih dejavnikov na stopnjo samomorilnosti saj dokazujejo, da je bilo njeno naraščanje odvisno tudi od tega, kateri segment prebivalstva se je iz določenega območja izseljeval in kateri je ostajal doma. Zlasti za ruralna območja, kjer naraščajočih stopenj samomorilnosti ni bilo mogoče pripisati vplivom urbanizacije in industrializacije, je bilo dokazano, da večja kot je bila na določenem področju izguba prebivalstva zaradi izseljevanja, bolj je narasla stopnja samomorilnosti med tistimi, ki so ostali v teh nerazvitih in vse bolj marginaliziranih okoljih, pri čemer je bilo seveda odločilno da so se v tujino izseljevali predvsem mlajši in ambicioznejši posamezniki z več »vitalne energije«, medtem ko so doma, ujeti v izjemno neugodnih ekonomskih razmerah, ostajali pripadniki starejše generacije, pri katerih je bila že sicer opažena višja stopnja samomorilnosti.⁵⁴ Vsekakor pa je bilo izseljevanje zgolj eden od zunanjih dejavnikov, ki so vplivali na naraščanje števila samomorov sredi tridesetih let. Zagotovo bi bilo potrebno ovrednotiti, v kolikšni meri bi bilo naraščajoče stopnje samomorilnosti mogoče pripisati zamaknjenemu odzivu na gospodarsko krizo, medtem ko naj bi ob koncu tridesetih let imel pomemben vpliv tudi že strah pred novim svetovnim spopadom.⁵⁵

Samomori po letu 1945

V analizah samomorilnosti po drugi svetovni vojni zasledimo enotno mnenje, da je po prvem povojnem obdobju, ko je še vladala evforija, sledil drastičen porast stopnje samomorilnosti. Podatki tega ne potrjujejo, saj avtorji večinoma spregledajo zgoraj omenjene podatke iz obdobja med letoma 1937 in 1939,⁵⁶ ki nakazujejo, da v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni le ni prišlo do takega porasta, kot so verjeli analitiki v osemdesetih. Ti so stopnjo 26,2 samomora na 100.000 prebivalcev, ki jo je slovenski prostor dosegel leta 1964, pripisali dejstvu, da sta se v šestdesetih letih zgodila »individualistično treznjenje iz kolektivistične evforije in hkraten odpor do represije«.⁵⁷ Dejansko pa je v skladu z dognanji suicidiologije porast samomorilnosti v povojnih obdobjih pričakovan fenomen, ne glede na družbeno ureditev, saj ga praviloma najdemo povsod. Sklada se s suicidološkimi ugotovitvami, da med vojnami

54 B. Pirc in I. Pirc, *Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921–1935*, 35, 62. Marjan Drnovšek, »Vzroki za izseljevanje Slovencev v zadnjih dveh stoletjih«, *Drevesa* 8, št. 3 (2002): 10–13. Masaryk, *Suicide*, 30. Ferenc Moksony, »Victims of Change or Victims of Backwardness? Suicide in Rural Hungary«, v: György Lengyel in Zsolt Rostoványi, ur., *The Small Transformation. Society, Economy and Politics in Hungary and the New European Architecture* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001), 366–76.

55 Julie V. Gottlieb, »Munich and the Masses: Emotional Inflammation, Mental Health and Shame in Britain During the September Crisis«, v: Julie V. Gottlieb, Daniel Hucker in Richard Toye, ur., *The Munich Crisis, Politics and the People. International, Transnational and Comparative Perspectives* (Manchester: Manchester University Press, 2021), 192–212.

56 *Statistički godišnjak* 10, št. 1 (1940): 95.

57 Grafenauer, »Oblike slovenskega samomora«, 276–78.

in družbenimi pretresi stopnja samomorilnosti začasno pade, ker se okrepi občutek socialne integracije, ker obstaja skupni zunanji sovražnik, ter se nato, po vsaj navidezni stabilizaciji razmer, ponovno povzpne, ne glede na to, ali je bila vojna zmagovita ali pa se je skupnost morala soočiti s porazom, saj se stopnja samomorov spremeni vsakič, ko pride do nenadne strukturne spremembe v družbi.⁵⁸

Tabela 5: Količnik samomorilnosti na Slovenskem v letih 1873–1980 po izračunu dr. Leva Milčinskega

Leto	Količnik samomora
1873	3,0
1881–1890	6,8
1931–1935	19,4
1955–1959	23,3
1960–1964	26,2
1965	25,5
1966	25,5
1967	28,5
1968	28,3
1969	29,4
1970	29,6
1971	28,5
1972	27,4
1973	27,1
1974	29,9
1975	29,3
1976	30,6
1977	31,7
1978	31,3
1979	32,4
1980	34,0

Vir: Lev Milčinski, *Samomor in Slovenci* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985), 142, 143.

Vsaj do določenem mere je torej mogoče govoriti o umetnem napihovanju občutka krize, dejstvo pa je, da je stopnja samomorilnosti rasla še naprej. Statistični podatki in še zlasti njihova primerjava z mednarodnimi razmerami so ponujali različne možnosti interpretacije, vsekakor pa so jih instrumentalizirali nosilci oblasti in strokovnjaki, s katerimi je oblast sodelovala, pa tudi nasprotniki režima. Analiza diskurza, ki ga je

58 Barbagli, *Congedarsi dal mondo*, 188–198. Masaryk, *Suicide*, 51. Durkheim, *Suicide*, 89.

statistika povzročila, in motivov, ki naj bi bili vzrok za porast samomorov, kaže, da je fenomen samomora postal sredstvo obračuna med komunisti stare in nove generacije ter domneven dokaz, da je nova generacija družbo zapeljala v napačno smer, da je nujno storiti korak nazaj in se vrniti na prvotno načrtano pot. Zlasti iz stališč intelektualcev »starejše generacije«, kot je bil Jože Javoršek, je očitno, da so samomori pogosto razumeli kot napad na ideje, za katere so se borili in žrtvovali. Dve desetletji po vojni je bil njihov monopolni položaj v kulturni sferi ogrožen in ti samomori so jih prisilili v samorefleksijo, ki pa je niso bili sposobni in so pogosto raje zavzeli močno obrambno držo.⁵⁹

V mednarodnih študijah, ki so ponujale primerjalne analize razmer v različnih evropskih državah, so bile razmere na Slovenskem ponavadi spregledane, saj so bili slovenski podatki vključeni v jugoslovansko statistiko, ki nikakor ni spadala med najvišje v Evropi. Zgolj primerjava stopenj samomorilnosti med posameznimi jugoslovanskimi republikami pa je dokazovala alarmantnost razmer v Sloveniji in je spodbudila nujno po ukrepanju na različnih ravneh.⁶⁰

Tabela 6: Koeficient samomora v letih 1961–1963 (na 100.000 prebivalcev)

Država	Ženske	Moški
Madžarska	33,9	48,9
Finska	29,0	47,7
Avstrija	28,3	42
Českoslovaška	28,2	40,9
Slovenija	26,7	43,9

Vir: SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 205–08.

Tabela 7: Koeficient samomora v Jugoslaviji v letih 1955–1964

YU	Bih	Črna gora	HR	Mak	Srbija	Vojvodina	Kosovo	Slovenija
14,6	8,9	17,1	16,8	4,4	11,8	25,2	4,2	30,2

Vir: SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 206.

Položaj Slovenije je izrazito odstopal – najrazvitejša in najbolj industrializirana od republik je imela tudi občutno najvišji delež samomorilnosti, vendar so analitiki sprva poudarjali, da ni nikakršne potrebe po dramatiziranju. Statistični podatki naj bi pričali o razmerah, ki so bile ostanek preteklih časov in posledica starega, zatohlega, predvojnega

⁵⁹ Javoršek, *Kako je mogoče*, 169, 234. Marci Shore, »(The End of) Communism as a Generational History: Some Thoughts on Czechoslovakia and Poland«, *Contemporary European History* 18, št. 3 (2009): 307.

⁶⁰ SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 169–85. Milčinski, *Samomor in Slovenci*, 142, 219, 220. Ilkka Henrik Mäkinen, *On Suicide in European Countries. Some Theoretical Legal and Historical Views on Suicide Mortality and Its Concomitants* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1997). *Prevention of suicide*. WHO: Public Health Papers, 35 (Geneva: WHO, 1968), 69. Vojin Milić, »Samoubistva u Jugoslaviji«, *Anali pravnog fakulteta u Beogradu* 7, št. 3/4 (1959): 387–408.

sveta. Teza, da je razlog za porast pravzaprav tičal v času pred drugo svetovno vojno, je bila izgovor, da se jim ni bilo treba soočiti s povojno realnostjo, rešitev pa naj bi prinesel obračun z ostanki ideologije, ki so bili še prisotni v družbi. Stroka in oblast sta bili prepričani, da bo uresničitev socialističnega sna že sama po sebi prinesla preobrat in rešitev problema: delavci, ki so delali z lastnimi rokami in so ob koncu dneva videli rezultat svojega dela, so bili nagrajeni in zadovoljni ter hkrati preveč utrujeni, da bi si postavljali absurdna vprašanja o smislu življenja. Težave naj bi povzročali le intelektualci, ki niso videli pravih sadov svojega dela, saj je bilo to pogosto samo sebi namen.⁶¹

Po Durkheimovem mnenju samomor ni bil sam po sebi indikator nemoralnosti, kot so ga dojemali zagovorniki ideje o progresivni degeneraciji,⁶² saj naj bi bilo določeno število samomorov mogoče pričakovati v vsakem primeru, vendar pa so ga po drugi svetovni vojni proučevali ravno v okviru socialne patologije, ki je poleg samomorilnosti vključevala tudi alkoholizem, brezdelnost, mladoletniške nemire in nekatere seksualne deviacije.⁶³ Kljub popolnemu družbenemu prevratu po letu 1945 ni prišlo do popolnega preloma v miselnosti in temeljnih vrednotah, ki so narekovale pravila vedenja v družbi. Socialistična miselnost je, kljub navidezno liberalnejšim nazorom, podobno kot meščanska morala v ospredje postavljala vrednote odgovornosti, delavnosti, moralne in duševne trdnosti ter žrtvovanja za skupnost, zaradi česar je bil samomorilec dojet kot narodni izdajalec, saj je izgubil vero v socialistično prihodnost. Spremenil se je podton propagandnih zapisov in govorov, še vedno pa so zahtevali požrtvovalnost in poudarjali, da velike zgodovinske naloge zahtevajo velike napore in popolno predanost »stvari našega delovnega ljudstva« in »stvari naše domovine«.⁶⁴ Novost, ki jo je prinesla nova oblast, je bilo zavestno podrejanje velikim skupnim ideološkim ciljem. Poudarjali so pomen skupnosti proti sebičnemu individualizmu ter opevali fizično delo. S poudarjanjem, da morajo junaki borbe postati junaki dela, so spodbujali militaristično vzdušje boja proti skupnemu sovražniku.⁶⁵ Samomor se s to podobo realnosti in novega človeka nikakor ni skladal. V vseh družbenih ureditvah, še posebej pa v totalitarnih režimih, samomor nikoli ni bil dojet kot zgolj individualna odločitev, temveč je bil vedno razumljen kot odraz strukturnih problemov v družbi. Tudi v socialistični Jugoslaviji je bil samomor več kot nezaželen družbeni fenomen, človekov obup je bil kritika, tudi če so bili razlogi zanj izrazito intimna odločitev. Doživljali so ga kot napad in kot odtegnitev dolžnosti.⁶⁶

Pričakanja o upadu samomorov se niso uresničila, in namesto da bi se Slovenija približala stopnji samomorilnosti, ki je bila značilna za preostali del države, se je od nje

61 SIAS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 168, 204–13.

62 Hawkins, »Durkheim's Sociology and Theories of Degeneration,« 118–37.

63 Ljubo Bavcon, Miloš Kobal, Lev Milčinski, Katja Vodopivec in Boris Uderman, ur., *Socialna patologija* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969). Durkheim, *Suicide*, XVII.

64 Boris Kidrič, »O formiranju naših novih tehničnih in gospodarskih kadrov iz delavskega razreda,« v: Boris Kidrič, *Zbrano delo III* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978), 120–33. Javoršek, *Kako je mogoče*, 7–9. Meta Remec, *Bakh, tobak in Venera: grehi in skušnjave v dolgem 19. stoletju* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016), 19–25.

65 Boris Kidrič, »Junakom borbe naj slede junaki dela,« v: Boris Kidrič, *Zbrano delo II* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978), 307–10.

66 Radošević, »Umorni od života,« 100. Moritz Föllmer, »Suicide and Crisis in Weimar Berlin,« *Central European History* 42, št. 2 (2009): 199. Durkheim, *Suicide*, X. Javoršek, *Kako je mogoče*, 7–9.

le še bolj oddaljevala. Dejstvo, da samomorilnost ni bil vsejugoslovanski, temveč navidezno zgolj slovenski problem, je služilo kot dokaz, da razlogov za porast ne gre iskati v socializmu in povojni družbeni realnosti, temveč v slovenskih specifikah – v s katolištvom prežeti vzgoji, ki je ljudi vzgajala v ponižnosti in ubogljivosti, ter v habsburški dediščini. V šestdesetih letih se je ustvarilo mnenje, ki ga je nato mogoče zaslediti vse do konca osemdesetih let, da je samomor del slovenskega značaja in posledica nagnjenja k melanholičnosti in samouničevanju, da je torej habsburški, srednjeevropski in malodušen.⁶⁷

Strokovnjaki so ugotavljali, da je v slovenski družbi še vedno obstajala »tendenco po begu in izmikljanju«, čeprav ni bilo čisto jasno, čemu so se ljudje izmikali in pred čim so bežali. Samomor je bil namreč razumljen kot beg, beg pa naj bi obstajal takrat, ko obstajata strah in bojazen, saj »bežimo pred nečim, kar nam je neljubo in česar nas je strah, umikamo pa se nekam, kjer nam je ugodneje in prijetneje«. Je mogoče, da so po vseh žrtvah za osvoboditev države in naroda ljudje bili tako nezadovoljni in nesrečni, da so se umikali v smrt? Že pri analizah, ki so nastajale v šestdesetih letih, je bilo opaziti kritične zapise, da se vse negativne tendence prehitro in prelahkotno pripišejo mračnim vplivom z zahoda, dejansko pa naj bi primanjkovalo samokritičnosti. Tudi v socialistični družbi so ljudje iskali nove, intenzivnejše občutke, želeli so se počutiti žive, lastnike svojega življenja, zato so »prireja[li] orgije, divje zabave, krad[li], pijanč[evali], poč[eli] samomora«. Postavljalo se je vprašanje, kakšna je temeljna pomanjkljivost stvarnosti, ki očitno ni bila kompletna, dobra in zadostna, saj sicer ne bi bežali od nje. Človek si bivanja ni znal več osmisлити sam – če je to sploh kdaj znal, saj je to zanj vedno naredila avtoriteta, še najpogosteje religija. Socialistični človek, ki bi moral biti aktiven in propulziven, je pogosto samo čakal, da bo to naredil nekdo namesto njega – religije ni bilo več, ideologija pa te vloge ni mogla prevzeti, saj prevzgoja očitno ni bila uspešna. Priznati naj bi si bilo treba, da so ljudje imeli nerealna pričakovanja od socialističnega raja, da je po koncu evforije zavlada rutina in da sta se tudi v socializmu ustvarila dva sveta: »tostranstvo, ki nas tlači, in (namišljeni in idealizirani) svet zunaj, ki nam daje peroti«. ⁶⁸

Še bolj kritični so bili intelektualci iz osemdesetih let, ki so fenomen samomora in statistične podatke prvih desetletij po drugi svetovni vojni proučevali s časovno distanco in jih izrabili za obračun s socialistično oblastjo in njeno dediščino. Poudarjali so, da je povojna oblast ljudem obljubljala brezrazredno družbo, da pa je industrializacija dejansko prinesla razslojevanje. Ljudem, ki so se počutili izrazito izkoreninjeni iz tradicionalne arhaične ruralne skupnosti, nova ideologija praznine ni znala nadomestiti, ker je bila sama po sebi prazna. Če je bil človek prej le zrcalna slika drugih v skupnosti, je bil novi urbani človek kot individuum prepuščen samemu sebi ter sam odgovoren za iskanje smisla lastnega obstoja.⁶⁹ V ozadju naj bi bila razdvojenost družbe, razpetost

67 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 189–201. SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 168–86, 27. 11. 1969. Marko Kerševan, »Razmišljanje o sociološkem ozadju samomorilnosti na Slovenskem,« v: Dolenc, ur., *Samomor na Slovenskem*, 185, 186.

68 Dimitrij Rupel, »Samomor naš vsakdanji,« *Sodobnost* (1963) 14, št. 4 (1966): 386–92.

69 Grafenauer, »Oblike slovenskega samomora,« 276–78.

med gospodarskim razvojem in zaprtostjo družbe, ki je v svojem jedru ostala tradicionalna. Ker država ni uresničila svojih obljub o gospodarskem napredku in dvigu življenjskega standarda, so Slovenci ohranjali oziroma bili prisiljeni ohranjati malomeščansko-vaški tip naselitve, biti istočasno delavci-proletarci in kmetje ter zato dvojno zgarani, utrujeni in naveličani, obenem pa nikoli niso pretrgali močnih sorodstvenih vezi in so bili stalno podvrženi tradicionalnemu socialnemu nadzoru in pritisku nad posameznikom, ki je občasno postal neznosen. Ljudje naj bi v Sloveniji le s težavo začeli znova – že prvi propad in prvi neuspeh sta bila pogosto usodna. Slovenska stopnja samomorilnosti naj bi bila neločljivo povezana s tem, da je družba »kmečka v razkroju in moderna v nastajanju, vendar bolj v željah, kot dejanskih možnostih«. ⁷⁰ Zdelo se je, da je družbena podrejenost preteklih obdobij služila kot zaščita pred samomorom: bolj ko so zahteve in pričakovanja drugih nadzorovali vedenje in obstoj posameznika, manjša je bila njegova odgovornost za posledice njegovih odločitev. Ko je vse postalo odvisno le od človeka samega, je posameznik prevzel tudi popolno odgovornost za lasten neuspeh in propad. Pojavilo se je vprašanje, ali se je to zgodilo le Slovencem. So bili prvič v zgodovini odgovorni zase in se v tej vlogi niso znašli? Naraščanje samomorov po letu 1960, ko je bila vojna že zdavnaj končana in ko so se končala tudi leta najostreje represije, je bilo dokaz za kritike režima, da nova ideologija ni mogla osmisлити človeškega življenja, kot je to pred tem zmogla religija in vera v onostranstvo. ⁷¹

Odziv na naraščajoče številkke

Poskusi razprave na ravni stroke so se sredi šestdesetih let končali, ko je problematika odjeknila v javnosti po predstavitvi filma Maka Sajka *Samomorivci, pozor!*. Ta med razlogi za samomor navaja težke ekonomske razmere, neurejeno družinsko okolje, duševne in telesne motnje, alkohol in razočaranja v ljubezni, v nasprotju s sociologi pa ne pripisuje večje vloge razlikam med mestom in podeželjem. Kljub temu, da ne kritizira neposredno oblasti in da samomor ni prikazan kot sredstvo upora, je realnost, ki jo je prikazal ta film, bila tako pereča, da se je oblast čutila napadeno in osramočeno pred svetovno javnostjo. Odziv je bil takojšen, saj je problematiko povzelo italijansko, nemško in francosko časopisje, v katerem je bilo veliko netočnosti in manipuliranja s številkami. Številke, ki so jih navajali, so bile namreč absolutno prenapihnjene in niso imele podlage v statističnih podatkih, preiskovalcem pa ni bilo jasno, ali je prišlo do napak zaradi netočnih prevodov ali do namernih zavajanj. Očitno je, da je časopisje te podatke nekritično povzemalo drugo od drugega, čeprav je oblast zanikala pravilnost teh števil. Italijanski časopis *L'Espresso* je ponujal podatek o 117 samomorih v starostni skupini med 12. in 25. letom starosti na območju Slovenije v letu 1968, *Der Spiegel* je navajal podatek, da

70 Kerševan, »Razmišljanje o sociološkem ozadju,« 185, 186.

71 Masaryk, *Suicide*, 69. Rupel, »Samomor naš vsakdanji,« 386–92. Lev Milčinski, »Samomor in samomorilni poskus,« v: Ljubo Bavcon, Miloš Kobal, Lev Milčinski, Katja Vodopivec in Boris Uderman, ur., *Socialna patologija* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969), 187.

je bilo na območju Ljubljane v letu 1968 117 samomorov in 42 poskusov samomorov, francoski *L'Express* pa je pisal o 117 samomorih in 725 poskusih samomora med mladimi.⁷² Bolnišnice naj bi odpirale celo posebne »paviljone za samomorilce«, ki so bili opremljeni za reanimacijo in zdravljenje samomorilcev.⁷³

Italijanski novinar Francesco Russo, ki je pod vtisom teh informacij obiskal Ljubljano, je iskal zgodbo in senzacijo. V nepodpisanem strokovnem poročilu, za katerega je mogoče domnevati, da ga je napisal Lev Milčinski, lahko preberemo, da so uradne institucije in strokovnjaki zavrnilo pogovor z njim. V skladu z znanstvenimi načeli niso želeli špekulirati s podatki in razpravljati o posameznih primerih samomora, ne glede na prominentnost osebe, ki ga je izvršila, njihov molk pa je bil razumljen kot poskus prikrivanja in zarote molka. Prijatelji žrtev, novinarji, intelektualci in Mako Sajko so bili, nasprotno, zelo zgovorni. Odprli so mu svoje domove, mu prikazali zbirališča mladih in mu naslikali izjemno temačno podobo Ljubljane, ki je bila za oblast izjemno žaljiva.⁷⁴ Odziv na pritiske javnega mnenja je bil dvotiren – oblast se je odločila za tajno policijsko preiskavo vpletenih in izvajanje tajnega nadzora nad problematičnimi posamezniki, istočasno pa naj bi bilo nujno tudi oblikovanje strokovne skupine, ki bi se s samomorom ukvarjala z medicinskega, sociološkega in pravnega vidika. V tem času je bilo po mnenju preiskovalcev storjenih več nepopravljivih napak, od tega, da so Maku Sajku sploh odprli policijske arhive in mu omogočili brskanje po dosjelih 174 mladih samomorilcev, na katerih je potem osnoval svoj dokumentarec in povzročil mednarodno sramoto, do tega, da so dovolili, da so javno mnenje oblikovali predvsem novinarji, ki strokovnih argumentov sploh niso slišali in upoštevali ter so iz statističnih podatkov jemali le tisto, ker jim je v danem trenutku ustrezalo. Za hudo malomarnost je veljalo tudi dejstvo, da policijska preiskava očitno ni ohranila tajnosti in da so novice o njenem obstoju pricurljale v javnost. V medijih se je tako pojavil podatek, da je problematiko preiskovalo kar sedem kriminalistov, kar naj bi bilo že samo po sebi zgovoren dokaz, da se je za »zidom molka nekaj skrivalo«, o preiskavi pa so bili obveščeni tudi tuji novinarji, ki so vedeli celo to, da jo je vodil Vlado Furlan.⁷⁵

Skupina strokovnjakov, ki se je oblikovala okrog psihiatra dr. Leva Milčinskega, je o samomorih in poskusih samomora želela razpravljati v ozkem krogu predstavnikov organizacij in institucij, ki jih je ta pojav zanimal glede na njihovo družbeno vlogo in ki so čutili dolžnost po ukrepanju. Zoprno jim je bilo dajati kakršnakoli pojasnila, sploh če so morali popravljati napake domačih novinarjev, ki so si naredili vlogo »Vergila« in vodili svoje italijanske kolege »Danteje« po Ljubljani – »Peklu«, kot nekakšni izvedenci, razlagajoči »znamenja propada Slovenije in našega socializma«. Nosilce oblasti in stanovske kolege teh »vodnikov« so pozivali, naj jim pokažejo, da njihovo početje ni znak državljanske lojalnosti in novinarske etike. Za utišanje je bilo vsekakor prepozno, saj je bila škoda že storjena. Priznavali pa so dejstvo, da je bila Slovenija v šestdesetih

72 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 154.

73 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 198, »Klub samomorilcev v Ljubljani?«, *Kleine Zeitung*, 8. 2. 1969, 5.

74 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 189, 203–08.

75 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 194, 195. »Brei des Hasses«, *Der Spiegel*, 3. 3. 1969, št. 10, 132. SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 189–93. »Kljub prerezanih žil«, *L'Espresso* 15, 23. 2. 1969, št. 8.

letih po pogostosti samomora zelo visoko, da je bilo število samomorov visoko zlasti med moškimi in da je na Slovenskem samomor dejansko storilo več mladih oseb kot v drugih delih države. Hkrati pa je obstajalo tudi dejstvo, da so bile številke samomorov, ki so se pripisovale slovenski študentski mladini, napačne, kar je bilo vsaj zavajajoče, če ne naravnost protidržavno dejanje. V letu 1968 naj bi bilo na slovenskem trinajst samomorov med dijaki in en med študenti, od tega dva dijaka in en študent v Ljubljani, vseh samomorov v Ljubljani pa je bilo 41 (količnik samomora 23, kar je pod slovenskim povprečjem), v letu 1967 pa so samomor storili štiri dijaki in dva študenta, kar naj bi očitno dokazovalo, da Ljubljana ni v ničemer odstopala in da ni bilo mogoče govoriti o nikakršnem zloveščem ozračju. Člani ekspertne skupine so poudarjali, da so bili podatki vključeni v statistiko in jih nihče ni prikrival. Pri pisanju o študentski populaciji naj bi se venomer delala ista napaka, ko se je v isti koš metalo uspele samomore in samomorilne poskuse, ki jih je bilo med mladimi bistveno več kot v drugih starostnih kategorijah. Poskusi samomora naj bi se povsem napačno interpretirali, saj še zdaleč niso bili zgolj odraz želje po smrti, temveč pogosto le klic na pomoč in sredstvo pritiska na okolico. Samomor in samomorilni poskus ter njegove korelacije s starostjo, socialnim okoljem, alkoholom in še čim bi morali temeljito proučiti, so pozivali strokovnjaki. Menili so, da tega ne more narediti »filmski režiser, še manj pa italijanski novinarji ob dezinformacijah, ki jih širijo njihovi zagrebški in beograjski kolegi«. Kdor je režiserju omogočil dostop do podatkov in ni preprečil zlorabe te tematike v javnosti, je po mnenju članov ekspertne skupine nosil veliko odgovornost, spraševali so se tudi, zakaj je to storil. Izražali pa so tudi razočaranje nad novinarji, ki so senzacionalistično izhajali zgolj iz aktualnih konfliktnih situacij, ki jim je samomor sledil, poenostavljali in vse prikrojili svojim potrebam, brez kakršnegakoli občutka odgovornosti. Vse to je strokovnjake prisililo, da so se namesto ukvarjanja s centrom za proučevanje in prevencijo samomorov, ukvarjali z nadležnimi novinarji, ki so želeli intervjuje in so se jih morali otepati. Strokovnjaki niso želeli dati izjav, pa ne zaradi »zidu molka okoli samomorov«, kakor so radi »napletali« novinarji, temveč zato, ker naj bi bile izjave pred zaključkom resne analize zgolj improvizirane, špekulativne, odraz občutkov in osebnih stališč. Poudarjali so, da bo še po koncu raziskave od strokovnjakov mogoče pričakovati le izjave o pojavu in njegovih značilnostih, ne pa o posameznikih, predvsem pa ne ničesar, kar ne bo slonelo na trdnih dejstvih. Zavračali so poročanje o samomorih, ker naj bi novice o tej problematiki služile kot sugestija tistim z labilnim značajem, prepričani so bili tudi, da je problematiko treba analizirati interno, da ne bi povzročili nepotrebnega preplaha v javnosti. Odločno so poudarili, da so bili podatki o samomoru v Jugoslaviji javno objavljeni v publikacijah zveznega in republiških zavodov za statistiko, da so bili vsem dostopni in da jih je lahko vsakdo kadarkoli zahteval in uporabil. Vsak, ki je pisal o samomoru, ne da bi te številke preveril in se tako izognil netočnostim, naj bi to počel namenoma in ni imel izgovora za svoja pretiravanja in tendencioznosti. Če je bil samomor znak nečesa, kar se je dogajalo v temeljih družbe, bi se politika, še bolj kot s samomorom samim, morala ukvarjati z zaskrbljujočim dejstvom, da so na delu sile, ki želijo s takim načinom pisanja uničiti družbo.⁷⁶

76 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 204–13.

Kar je bila za strokovnjake profesionalna drža, je javnost dojemala kot poskuse prikrievanja problemov in zaroto molka, ki je podžgala teorije zarote in konstrukcije o obstoju samomorilskih klubov ter v družbo vnesla še več nemira. Vsekakor pa so bili statistični podatki jasen namig oblastnikom, da je ukrepanje potrebno, in to preden so številke pricurjale v javnost in postale del medijskega diskurza. Člani ekspertne skupine, ki so želeli pridobiti posebna finančna sredstva od Sklada Borisa Kidriča za izvedbo raziskovalnega projekta na temo samomorov in poskusov samomora med mladimi, so v ta namen uporabili nadvse primeren diskurz. Vlogo so opremili s statistično študijo in na podlagi predstavljenih številk opozarjali, da je samomor seizmograf, ki kaže na različne motnje v medčloveških in družbenih odnosih, ter da je treba ukrepati, preden pride do uničujočega šoka. Spretno so uporabili Durkheimove teze o povezavi med samomorom in razmerami v družbi ter njegova opozorila, da je hiter porast stopnje samomorilnosti simptom razpada kolektivne zavesti in hudih napak v družbenem tkivu. Če je samomor veljal za pokazatelja dogajanja v temeljih družbe, je bilo očitno, da je nekaj ali nekdo rušil in spodkopaval temelje, postavljene po drugi svetovni vojni, in da je bila nujna formalna preiskava, s čimer so uspešno izbrali strahove politikov, ki so bili ves čas na preži pred zunanji pa tudi notranji sovražniki.⁷⁷ Oblasti so se bale, da so te pojave spodbujale sile, ki so si prizadevale za strmoglavljenje jugoslovanske državne vlade, in da bodo te sile te podatke izkoristile, da Jugoslavijo in njeno oblast očrtnijo v mednarodnem prostoru ter obrnejo ljudske množice proti oblasti.⁷⁸ Poleg tega pa je visoko število samomorov družbo zavezovalo, da poskuša omejiti ta pojav, saj je očitno, da je odraz določenih nenormalnih razmer, še posebej ko se je za samomor odločalo vedno več mladih. Naloga družbe, še posebej socialistične, je bila, da poskuša najti ustrezne rešitve v vseh smereh družbenega življenja, prav tako pa najti za slovenske razmere čim boljše vzgojne koncepte od najnežnejših otroških let pa vse do konca formiranja človekove osebnosti. Strokovnjaki so nameravali sistematično proučevati to problematiko, pripraviti ustrezne ukrepe in ugotoviti morebitno povezanost med stopnjo samomorilnosti in stanjem v družbi. Odločili so se raziskati neugodno »psihohigiensko družinsko okolje« in si še naprej prizadevali za ustanovitev centra za proučevanje samomora, ki bi zbiral podatke tudi o poskusih samomora ter osnoval sistem preventive. Poleg tega naj bi tak center ugotavljal, kaj se dogaja v najbolj obremenjenih okoljih, imel pristojnosti za aktivno ukrepanje na terenu ter omogočal tudi spremljanje in vrednotenje učinkov izvedenih aktivnosti.⁷⁹

Samomor med mladimi in medijski diskurz

Iz analiziranega arhivskega gradiva je mogoče razbrati, da je obstajal ambivalenten odnos do samomora: če je bil samomor po eni strani razumljen kot protidržavno

77 SIAS 1931, t. e. 1728/226, a. e. 24/2-2-69. Durkheim, *Suicide*, XVII.

78 SIAS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 4–6, 96–111.

79 SIAS 1931, t. e. 1728, Dokončani samomori, Poročanje centru za prevencijo suicidov.

dejanje in je javnost samomorilce obsojala kot dezertarje, ki so se izneverili družbi v boju za boljši jutri, je družba po drugi strani izražala veliko stopnjo razumevanja in tolerance do samomora v določenih okoliščinah, ko je samomor veljal za sprejemljivo in razumljivo, v določenih primerih pa celo herojsko dejanje.⁸⁰ Številni samomori med starejšimi, zlasti v starostni kategoriji med 60 in 64 let, kjer je samomorilni količnik že v šestdesetih letih dosegal celo 116 samomorov na 100.000 prebivalcev, so vzbujali pozornost med stroko, ne pa tudi v javnosti in pri nosilcih oblasti, nad čimer so bili strokovnjaki zelo presenečeni. Milčinski je opozarjal, da se je družba zdela na fenomen navajena, da se je samomor zdel sprejemljiva izbira predvsem ob težkih diagnozah, družinskih tragedijah, ekonomskem propadu in bil pogosta posledica izjemno razširjenega alkoholizma, ob katerem se družba tudi ni pretirano vznemirjala.⁸¹ Nasprotno pa je družba kazala skoraj predimenzionirano skrb za samomor med mladimi, verjetno tudi zato, ker se seveda ni skladal s podobami zdrave, zanosa polne mladine, ki v mladinskih brigadah gradijo porušeno domovino, kot so si jo želeli povojni veljaki.⁸²

Oblast je s pomočjo Službe državne varnosti spremljala negativne tendence med mladimi že od zgodnjih šestdesetih let, ko so začela nastajati študentska društva in alternativne kulturne skupine. Iz obveščevalnih skupin je zaznati strah, da se bodo te skupine, zaenkrat še razmeroma nenevarne, začele vmešavati v politično areno, skrb pa je vzbujalo tudi njihovo vedno bolj tvegano in (samo)destruktivno vedenje. Če so sprva predvsem organizirali divje zasebne zabave, poslušali rokenrol, dekleta pa so poleg tega nosila tudi črno spodnje perilo, se je nadaljevalo z vedno bolj agresivnimi in »psihopatskimi izpadi« in poseganjem po drogah. V izzivanju usode z vožnjo po nasprotnem pasu in igranjem ruske rulete so preiskovalci prepoznali znake samomorilnega vedenja, niso pa še videli potrebe po dramatiziranju.⁸³ Agenti SDV so v svojih poročilih razloge iskali v »mračnih vplivih z zahoda«, ki naj bi jim bili Slovenci bolj podvrženi. Vesti o številu samomorov med adolescenti so bile problematične, ker bi utegnile povzročiti neutemeljen preplah. V poročilih so opozarjali, da samomor mladih pusti globlji vtis, da se javnost odzove s paniko, zato bi bilo treba te podatke analizirati in pravilno interpretirati ter ne vznemirjati javnosti, saj lahko že en sam samomor ustvari učinek snežne kepe in plaz, porine v malodušje še druge, jih opogumi, da tudi sami poskusijo.⁸⁴

Podatki, ki so jih zbrali na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani so kazali, da je bila stopnja samomorilnosti med mladimi v Sloveniji najvišja, ne samo če so jo primerjali s podatki iz drugih jugoslovanskih republik, temveč tudi če so jo

80 Gl. npr. Lev Milčinski, »Smrt Ivana Hribarja,« v: Mira Virant-Jaklič in Tamara Jeraj, *Samomor in samomorilni poskus v Sloveniji v letu 1996* (Ljubljana: Psihiatrična klinika, Center za izvenbolnišnično psihiatrijo, 1998), 18–20.

81 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 209.

82 Javoršek, *Kako je mogoče*, 8, 9.

83 SI AS 1931, A-22-18, Inv. 659, Specialne informacije DV, Podatki o dijaški organizaciji »Črne mačke«, 20. 4. 1961, št. 25, 178–84.

84 Po Masaryku naj bi bili k posnemanju samomorilcev nagnjeni zlasti otroci in drugi manj razviti posamezniki. Masaryk, *Suicide*, 117–19. Gl. tudi Milčinski, »Samomor in samomorilni poskus,« 183. To dokazuje primer mladeniča Vladimira Koviča, ki je odkrito občudoval samomora, o njih govoril in bral ter jih imel za znak poguma, preden je sam naredil samomor. – SI AS 1931, t. e. 1417/Kovič Vladimir – samomor.

primerjali z državami, ki so sicer imele najvišje stopnje samomorilnosti. Preplah je sprožila zlasti primerjava med podatki, ki dokazujejo, da je stopnja samomorilnosti izjemno hitro naraščala med mlajšimi generacijami. Med letoma 1964 in 1967 so občuten porast opazili v starostni skupini moških med 20. in 24. letom, še izrazitejši pa je bil v starostni skupini med 30. in 34. letom, kjer je znašal že 70,8 samomora na 100.000 prebivalcev.⁸⁵ Dokaz o porastu samomorilnosti med mladimi naj bi bilo tudi dejstvo, da se je znižala povprečna starost samomorilca, ki se je premaknila v starostno skupino med 40. in 49. letom, kar naj bi dokazovalo, da so smrt izbirali mlajši, aktivnejši pripadniki družbe.⁸⁶

Tabela 8: Starostna struktura samomora v letu 1964

Starost	Slovenija		Avstrija		Češkoslovaška		Finska		Madžarska	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
10–14	5,3	-	2,4	1,7	2,4	0,5	2,1	-	5,0	12,7
15–19	20,4	14,5	16,9	6,5	17,3	7	8,3	2,3	21,1	15,4
20–24	40,4	12,6	27,2	8,0	29,8	9,3	23,2	4,9	40,9	12,3
25–29	46,5	7,9	26,8	13,3	30,7	8,6	21,1	9,0	35,2	14,7
30–34	44,6	13,2	32,5	10	35,5	10,7	42,0	7,4	44,3	13,5

Vir: SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 207.

Tabela 9: Samomorilni količnik med mladimi v Sloveniji v letu 1967

Starost	Moški	Ženske
Do 14	3,4	-
15–19	17,8	5,6
20–24	53	14,9
25–29	36,5	8,2
30–34	70,8	12,5

Vir: SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 208.

Uporaba statističnih podatkov v razpravah o samomoru med mladimi je bila delno zavajajoča. Strokovnjaki so mirili, da stanja ni treba dramtizirati, saj naj bi bilo del problematike mogoče pripisati že dejstvu, da se je spremenil delež populacije, ki so ga uvrščali med mlade in dojemali kot mladega, kar sta tisk in javno mnenje povsem spregledala. Trditve, da je bil samomor med mladimi na prelomu iz 19. v 20. stoletje in nato na začetku 20. stoletja dejansko nepoznan fenomen, po drugi svetovni vojni pa naj bi sledil njegov izbruh kot posledica specifičnih frustracij, ki so jih čutili mladi, ki jih je sistem dušil in zatiral, so bile dejansko zavajajoče zaradi preprostega dejstva. Slonele so

85 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 169, 203–208. SI AS 1931, t. e. 1728, a. e. 226, 24/2-2-69.

86 Grafenauer, »Oblike slovenskega samomora,« 276–78.

na Masarykovih in Durkheimovih ugotovitvah o samomoru med mladimi, spregledale pa so, da sta Masaryk in Durkheim v to kategorijo prištevala zgolj osebe do petnajstega leta starosti in da v svojih statistikah nista sledila določilom Občega državljanskega zakonika, ki je poznal kategorije *otrok* do sedmega leta, *nedoraslecev* do štirinajstega leta in *nedoletnikov* do štirindvajsetega leta, ko je državljan postal polnoleten. Namesto uradnih kategorij sta kot ločnico namreč očitno uporabila konec obveznega šolanja in potencialen vstop na trg dela.⁸⁷ Bolj kot samo število samomorov naj bi se torej spreminjala kategorija prebivalstva, ki jo je javnost dojemala kot »mlado« – najprej se je raztegnila na celo obdobje do polnoletnosti, po drugi svetovni vojni na mlade do dvajsetega leta starosti, v šestdesetih letih pa je zajela mlade do petindvajsetega leta oziroma do konca izobraževanja. Pred drugo svetovno vojno nihče ni pomislil, da bi samomore v starostnem obdobju od 30. do 35. leta prišteval med »mlade«, kakor jih je javnost začela dojemati v šestdesetih letih, sprememba pa naj bi bila logična posledica dejstva, da so tudi po opažanjih strokovnjakov mladi dejansko postajali vse bolj nezreli: v starosti, ko so prejšnje generacije že delale, gradile ali pa se aktivno borile proti nacizmu, so bili ti mladi ne samo ekonomsko, temveč tudi čustveno povsem odvisni od staršev. V obdobju, ko se je pričakovalo, da bodo mladi zapuščali domove, so ostajali pri starših, družine so si ustvarjali vse pozneje, težko so prevzemali odgovornost, v poznejših analizah pa je bilo poudarjeno, da je ta generacija imela hude občutke manjvrednosti, saj naj bi bila obsojena na življenje v izraziti senci svojih herojskih staršev.⁸⁸

Sredi šestdesetih let je bila problematika že tako izrazita, da je prevladalo prepričanje, da je treba aktivno ukrepati, a še vedno na način, ki ne bi vznemirjal javnosti. Na podlagi zaskrbljujočih statistik je Zveza socialistične mladine Slovenije pozvala k »strokovnemu in družbenopolitičnemu« raziskovanju ozadja samomorov mladih, poskusov samomora in umiranja zaradi tveganih dejavnosti, kot je alpinizem, ki naj bi bil izrazita slovenska značilnost v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi narodi. Jugoslovansko povprečje 35,2 smrti zaradi nezgod na 100.000 prebivalcev je Slovenija namreč konkretno presegala, saj je količnik znašal kar 60,3, razliko pa so pripisovali »prikritim samomorom« in slovenski nagnjenosti k izzivanju smrti. Ugotavljali so, da naj bi bili razlogi naslednji: vpliv alkoholizma, nagnjenja k samokaznovanju, manjvrednostni kompleksi in krivda, ki so bili globoko zakoreninjeni v slovenski družbi in sestavni del vzgoje. Pogoj za razvoj preventive je bilo natančno statistično spremljanje, pri dejavnosti pa naj bi sodelovale policija, pravna in medicinska stroka, kot najpomembnejšo ciljno skupino so določili otroke in mladino, poudarili pa so tudi potrebo po popolni prenovi šolskega sistema ter prevladujočega in trdno zakoreninjenega tradicionalnega sloga vzgoje, ki je bil dediščina preteklih časov in je Slovincem privzgal občutke krivde ter jih navajal na poslušnost in ponižnost.⁸⁹

87 *Obči državljanski zakonik z dne 1. junija 1811 št. 946 zb. p. z. v besedilu treh delnih novel* (Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1928), 9. Masaryk, *Suicide*, 29, 30. »Kaj pišejo. Iz pisma iz domovine,« *Svobodna Slovenija*, 27, 29. 8. 1968, št. 35, 2. »Noče umreti,« *Svobodna Slovenija*, 27, 25. 4. 1968, št. 17, 1. Durkheim, *Suicide*, 49.

88 SIAS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 168–85, 27. 11. 1969. Shore, »(The End of) Communism,« 313. Meta Kušar, »Med arhetipom in kompleksom,« v: Gašper Troha, ur., *Literarni modernizem v »svinčenih letih«* (Ljubljana: Študentska založba: Društvo Slovenska matica, 2008), 26, 27.

89 SIAS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 168–85, 27. 11. 1969, 189–201.

Strokovnjaki so glede samomora mladih na načelni ravni večinoma ohranjali nevtralnno besedišče o obremenilnem družinskem okolju, neugodnem nacionalnem značaju in vzgojnih vzorcih ter sistemu norm in vrednot, ki pomembno vplivajo na razvoj samomorilnih misli, medtem ko so v konkretnih primerih, pri katerih so sodelovali s policijskimi preiskovalci, izražali večinoma kritična mnenja o mladih, razvjenih in nevhvaležnih brezdelnežih in lahkomišelnežih, ki izhajajo iz okolja brez trdnih moralnih in socialističnih temeljev.⁹⁰ Kritična podoba mladih v Sloveniji se je pojavljala tudi v medijih – bili naj bi dobro situirani mladi avanturisti iz univerzitetnega okolja, ki se »obhajajo z lastno naveličanostjo«. Skupen naj bi jim bil občutek odtujenosti od družbe, ki ni bila tista, o kateri so sanjali po borbi prejšnje generacije. Njihovi samomori naj bi bili upor proti resničnosti sveta in slovenski realnosti.⁹¹ Zadnje je bilo del diskurza, ki je razloge za samomor iskal v aktualnih družbenih razmerah: Slovenci naj bi bili narod, ki je bil v zgodovini vedno podrejen in se tudi v jugoslovanski federaciji ni počutil doma, saj je ostal le manjšina pod varuštvo, ne pa samostojen subjekt.⁹² Slovenija je zapustila zemljo in staro vero, ki je ni nadomestila s komunistično ideologijo, kot se je zgodilo drugje. Slovenci, drugače kot drugi narodi Jugoslavije, niso verjeli v bratstvo, partijo in JLA, niso verjeli v nič. Ljudje, ki naj bi bili verniki novega sistema, naj bi bili pravzaprav pragmatiki – oblast od ljudi niti ni pričakovala, da bi verjeli, zadoščalo ji je pretvarjanje.⁹³ Ustvarili so družbo, ki je imela obris potrošniške in hkrati komunistične družbe, prednost pa so dajali ekonomski ekspanziji. Nagla industrializacija Slovenije, ki je bila nekoč zelo verna in pretežno agrarna, naj bi ustvarjala visok odstotek osebnih problemov, katerih teža je presenetila oblast. Namesto dela za boljši jutri so se mnogi, nepričakovano in presenetljivo, zatekali k boleznim sanjarjam. Hrepenenje po smrti naj bi bilo mogoče tako rekoč čutiti v zraku.⁹⁴

Novice o statističnih podatkih so nasprotniki socialističnega sistema v medijih spretno uporabili za obračun z režimom, ki naj bi s svojim eksperimentiranjem na področju gospodarstva in vsesplošnim ustrahovanjem ustvaril ozračje naveličanosti in brezupa. Mladina, ki so jo komunisti vzgojili, po mnenju izseljenskega tiska ni sledila naukom oblasti, saj je bila vzgojena tako, da nima nobenih idealov, ne kulturnih, ne narodnih, ne socialnih, prav tako pa ni bilo mogoče pričakovati, da bo nosilka teženj po demokratizaciji in borbe za človekove pravice. Imela naj ne bi spoštovanja ne do naroda, ne do države, ne do oblasti, prav tako ne do staršev in starejših.⁹⁵ Zlasti izseljenski tisk je v naraščajočem številu samomorov iskal znamenja propada Slovenije in socializma kot takega. Samomor naj bi bil oblika upora proti omejevanju človeških pravic in svoboščin, zato so naraščajoče statistike samomora interpretirali kot znake

90 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 168, 204-13, Kovač Vojin - Chubby. SI AS 1931, t. e. 1417, Smasek Alenka – samomor, 8–12, 18. 6. 1968. SI AS 1931, t. e. 1681, a. e. 24/G2-63. SI AS 1931, t. e. 1417, mapa Hašiš, Batista Boris – podhladitev, Kogovšek Peter – nesreča, Grimm Vincenc – samomor?.

91 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 196. »Zakaj se ubijajo doraščajoči? Zlovešči rekord Ljubljane,« *L'Express*, 24. 2. – 2. 3. 1969, št. 920.

92 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 194, 195. *Der Spiegel*, Brei des Hasses, 3. 3. 1969, št. 10, 132.

93 Shore, »(The End of) Communism,« 315.

94 SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 189–193. *L'Espresso*, Klub prerezanih žil, 23. 2. 1969.

95 *Svobodna Slovenija* 27, 29. 8. 1968, št. 35, Kaj pišejo. Iz pisma iz domovine, 2.

prihajajoče vstaje, ko naj bi se ljudje uprli in jasno rekli, da imajo zatiranja dovolj. Predvsem tuji tisk je opazal, da do tega preloma ni prišlo, nasprotno, da je pri Slovencih prišlo do obrata navznoter v avtoagresijo, da svojega nestrinjanja in razočaranja niso bili sposobni izraziti, namesto borbe so izbrali umik. *L'Espresso* je celo zapisal, da je samomor oblika protesta, tipična za slovanski značaj.⁹⁶

Statistični podatki in pritisk javnosti, ki se je ustvaril tudi zaradi napačnih in izkripljenih interpretacij teh podatkov, so takratno oblast spodbudili k aktivnemu reševanju problematike. Leta 1970 so vzpostavili Register samomora in samomorilnega poskusa v Sloveniji na Psihiatrični kliniki v Ljubljani ter tesno sodelovanje med psihiatrično stroko in Upravo javne varnosti, ki je v register javljala vsak primer, ki so ga zaznali na terenu, skupaj z najpomembnejšimi demografskimi podatki, podatki o poklicu, oceni duševnega zdravja ter osnovnimi izsledki policijskega poizvedovanja, kot so motiv, opitost pred dejanjem, kraj dejanja, način izvedbe samomora oziroma poskusa samomora, morebitne prejšnje samomorilne poskuse, osnovne izjave prič in sorodnikov, na katerih so slonele laične ocene o duševnem zdravju in motivu za izvedbo dejanja.⁹⁷ Kljub napredku, ki je bil očitno storjen, pa je podpora politike ostala zgolj na deklarativni ravni, saj družba očitno še vedno ni dosegla razvojne stopnje, da bi prepoznala nujnost po ustanovitvi posebne institucije v obliki centra za proučevanje samomora in bila pripravljena vanjo vlagati proračunska sredstva.⁹⁸ Delo je tako še naprej potekalo razdrobljeno med posameznimi oddelki in dispanzerji, prav tako ni prišlo do prave sinergije med predstavniki različnih strok. V sedemdesetih letih se je politično in medijsko ozračje spremenilo – s prevlado konservativnejše struje znotraj Komunistične partije se je znova začel tesnejši nadzor nad mediji in njihovim poročanjem, pa tudi sicer se zdi, da so mediji izgubili zanimanje za problematiko in je pritisk javnosti ponehal. Samomor je izginil z naslovnice, in to kljub temu, da se je stopnja samomorilnosti še naprej povečevala in višek dosegla sredi osemdesetih let 20. stoletja. To je znova razvnelo diskusijo in samomor je spet postal orožje za medsebojno obračunavanje ter dokaz, da je Jugoslavija Slovence dušila do te mere, da so brez upanja na svobodo raje izbrali smrt.⁹⁹

Zaključek

Skozi celo obdobje razprav o samomoru lahko opazimo prepletanje znanstvenega pristopa k proučevanju samomora in samomorilnosti ter poskusov po izrabi te problematike za obračunavanje z vsakokratnimi ideološkimi in političnimi nasprotniki.

96 *Svobodna Slovenija* 27, 25. 4. 1968, št. 17, Noče umreti, 1. SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 189–93. »Klub prere-zanih žil,« *L'Espresso*, 23. 2. 1969.

97 Onja Tekavčič Grad, »Zgodovina suicidiologije na Slovenskem,« v: Saška Roškar in Alja Videtič Paska, ur., *Samomor v Sloveniji in po svetu. Opredelitev, raziskovanje, preprečevanje in obravnava* (Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2021), 39. SI AS 1931, t. e. 1728, Dokončani samomori, Poročanje centru za prevencijo suicidov.

98 Center za preprečevanje samomora, ki je vključeval ambulantno dejavnost, vodil register samomora in samomorilnega poskusa, klicni center za pomoč v duševni stiski ter oddelek za psihiatrično hitro pomoč. – SI AS 1931, t. e. 1416, mapa Hašiš, 212. Tekavčič Grad, »Zgodovina suicidiologije,« 43.

99 Grafenauer, »Oblike slovenskega samomora,« 271–90.

Med vzponom nacionalizma, ko so statistiki začeli preštrevati resurse naroda, problematizirati padec rodnosti in plodnosti ter razmišljati o njegovi pojemajoči vitalni energiji in (ne)pripravljenosti na spopad, je samomor postal simbol izdaje in propada. Obsojanje ni več temeljilo na moralni, temveč predvsem na nacionalni osnovi, samomor pa se je vsakič znova izkazal za hvaležno orodje za dramatiziranje, širjenje strahu in tesnobe ter podžiganje občutka nemira in tesnobe v javnosti, posledično pa tudi za iskanje domnevnih krivcev za nastale razmere. Statistični podatki so v tem boju odigrali pomembno vlogo – navidezno nepristranski in kredibilni so bili vedno predmet interpretacij, ki so odsevale vsakokratni duh časa, obračuni pa so se pogosto odvijali prek medijskega diskurza, ki je statistične podatke pogosto prikrojeval svojim potrebam. Resničnost statističnih podatkov in objektivnost njihove interpretacije sta stopali v ozadje, bolj kot suhoparne naraščajoče številke samomorov pa so na javnost pogosto naredili vtis posamezni samomori, ki so odmevali v javnosti in povzročali nelagodje, če ne celo paniko. Vprašanje, ali je »epidemija samomorov« v vsakem od obravnavanih obdobjih realno obstajala, je manj pomembno, pomembneje je, ali so jo ljudje *dojemali* kot realno, tudi če mogoče ni bila. Ob dejanskem številu samomorov velja torej upoštevati tudi, kakšna občutja so te samomorilne statistike vzbujale, kako so sodobniki doživljali fenomen samomora in do kakšne mere so se strinjali, da samomor odraža duh časa, v katerem so živeli.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS.

Časopisni viri

- *Ameriška domovina* 74, št. 31, 14. 2. 1972, 2. »Vesti iz Slovenije. Kardeljev sin napravil samomor«.
- *Der Spiegel* 22, št. 10, 3. 3. 1969, 132. »Brei des Hasses«.
- *Svobodna Slovenija* 27, št. 17, 25. 4. 1968, 1. »Noče umreti«.
- *Svobodna Slovenija* 27, št. 35, 29. 8. 1968, 2. »Kaj pišejo. Iz pisma iz domovine«.

Literatura

- Anderson, Olive. *Suicide in Victorian and Edwardian England*. Oxford: Clarendon Press, 1987.
- Bailey, Victor. »*This Rash Act*«. *Suicide Across the Life Cycle in the Victorian City*. Stanford: Stanford University Press, 1998.
- Bálint, Lajos. »Suicide in the Hungarian Kingdom.« *Working Papers on Population, Family and Welfare*, 25. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute, 2016.
- Barbagli, Marzio. *Congedarsi dal mondo. Il suicidio in Occidente e in Oriente*. Bologna: Il Mulino, 2009.

- Bavcon, Ljubo, Miloš Kobal, Lev Milčinski, Katja Vodopivec in Boris Uderman. *Socialna patologija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- Borisov, Peter in Anton Dolenc. »Razvoj sodnomedicinskega izvedenstva v Evropi in na nekdanjem Kranjskem.« V: *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*. 11-90. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Bratassevič, Eduard. »Die Selbstmorde in Oesterreich 1873–1877 in Vergleichung zu jenen in Preussen, England, Frankreich, Russland und Italien.« *Statistische Monatsschrift* 4 (1878): 429–33.
- Dolenc, Anton in Peter Borisov. »Zgodovinski pogled na samomor in ovrednotenje samomora skozi prostor in čas.« V: Anton Dolenc (ur.). *Samomor na Slovenskem. Medicinsko izvedenstvo*, 7–18. Ljubljana: Medicinski razgledi, 1990.
- Dolenc, Anton. »Mrliškopregledna služba na Slovenskem nekoč in danes.« *Mrliškopregledna služba v Republiki Sloveniji. Spominsko srečanje akademika Janeza Milčinskega* (8; 1998; Ljubljana), 11–21. Ljubljana: Inštitut za sodno medicino, 1999.
- Douglas, Jack. *The Social Meanings of Suicide*. Princeton: Princeton university Press, 1967.
- Drnovšek, Marjan. »Vzroki za izseljevanje Slovencev v zadnjih dveh stoletjih.« *Drevesa* 8, št. 3 (2002): 10–13.
- Durkheim, Émile. *Suicide: A Study in Sociology*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2005.
- Erjavec, Karmen in Melita Poler Kovačič. *Kritična diskurzivna analiza novinarskih prispevkov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007.
- Föllmer, Moritz. »Suicide and Crisis in Weimar Berlin.« *Central European History* 42, št. 2 (2009): 195–221.
- Foucault, Michel. *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2001.
- Foucault, Michel. *Society Must Be Defended: Lectures at the College de France, 1975–1976*. New York: Picador, 2003.
- Glavan, Ivo. »Problem samoubijstva.« *Liječniški vjestnik* 51, št. 9 (1929): 442–52.
- Gottlieb, Julie V. »Munich and the Masses: Emotional Inflammation, Mental Health and Shame in Britain During the September Crisis.« V: Julie Gottlieb, Julie Hucker, Daniel in Toyé, Richard (ur.) *The Munich Crisis, Politics and the People. International, Transnational and Comparative Perspectives*. 192–212. Manchester: Manchester University Press, 2021.
- Grafenauer, Niko. »Oblike slovenskega samomora.« V: Anton Dolenc (ur.) *Samomor na Slovenskem. Medicinsko izvedenstvo*, 271–90. Ljubljana: Medicinski razgledi, 1990.
- Halbwachs, Maurice. *The Causes of Suicide*. New York: Free Press, 1978.
- Hawkins, Mike. »Durkheim's Sociology and Theories of Degeneration.« *Economy and Society* 28, št. 1 (1999): 118–37.
- Javoršek, Jože. *Kako je mogoče*. Maribor: Založba Obzorja, 1978.
- Kerševan, Marko. »Razmišljanje o sociološkem ozadju samomorilnosti na Slovenskem.« V: Anton Dolenc (ur.). *Samomor na Slovenskem. Medicinsko izvedenstvo*, 183–87. Ljubljana: Medicinski razgledi, 1990.
- Kidrič, Boris. »Junakom borbe naj slede junaki dela.« V: Boris Kidrič, *Zbrano delo, II*, 307–10. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978.
- Kidrič, Boris. »O formiranju naših novih tehničnih in gospodarskih kadrov iz delavskega razreda.« V: Boris Kidrič, *Zbrano delo, III*, 120–33. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978.
- Kosovel, Srečko. *Izbrane pesmi*. Izbral in spremno besedo napisal Matevž Kos. (Knjižnica Kondor; zv. 280). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
- Kušar, Meta. »Med arhetipom in kompleksom.« V: Gašper Troha (ur.). *Literarni modernizem v »svinčenih letih*, 17–44. Ljubljana: Študentska založba: Društvo Slovenska matica, 2008.
- Leidinger, Hannes. »Die Selbstmordepidemie. Zur Zunahme von Suizidfällen in der Zwischenkriegszeit.« V: *Kampf um die Stadt*, 215–19. Wien: Wien Museum und Czernin Verlags, 2010.
- Mäkinen, Ilkka Henrik. *On Suicide in European Countries. Some Theoretical, Legal and Historical Views on Suicide Mortality and Its Concomitants*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1997.

- Marušič, Andrej in Saška Roškar (ur.). *Slovenija s samomorom ali brez*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2004.
- Masaryk, Tomáš G. *Suicide and the Meaning of Civilization*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1970.
- Milčinski, Lev. »Samomor in samomorilni poskus.« V: Ljubo Bavcon, Miloš Kobal, Lev Milčinski, Katja Vodopivec in Boris Uderman (ur.). *Socialna patologija*, 180–213. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- Milčinski, Lev. »Smrt Ivana Hribarja.« V: Mira Virant-Jaklič in Tamara Jeraj. *Samomor in samomorilni poskus v Sloveniji v letu 1996*, 18–20. Ljubljana: Psihiatrična klinika, Center za izvenbolnišnično psihiatrijo, 1998.
- Milčinski, Lev. *Samomor in Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985.
- Milić, Vojin. »Samoubistva u Jugoslaviji.« *Anali pravne fakulteta u Beogradu* 7, št. 3/4 (1959): 387–408.
- Milovanović, Milovan. *Samoubistvo*. Beograd: Scientia, 1929.
- Moksony, Ferenc. »Victims of Change or Victims Backwardness? Suicide in Rural Hungary.« V: György Lengyel in Zsolt Rostoványi (ur.). *The Small Transformation. Society, Economy and Politics in Hungary and the New European architecture*, 366–76. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001.
- Morselli, Henry (Enrico). *Suicide: An Essay on Comparative Moral Statistics*. New York: Arno Press, 1975.
- Pirc, Bojan in Ivo Pirc. *Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921–1935*. Ljubljana: Higijenski zavod, 1937.
- Platter, Julius. »Ueber den Selbstmord in Oesterreich in den Jahren 1819–1872.« *Statistische Monatsschrift* 2 (1876): 97–107.
- *Prevention of Suicide*. WHO: Public Health Papers, 35. Geneva: WHO, 1968.
- Radošević, Milan. »"Umorni od života": samoubojstva u Istarskoj provinciji između dva svjetska rata.« *Problemi sjevernog Jadrana* 16 (2017): 79–102.
- Remec, Meta. »"Vojak naj bo!": nastanek in razkroj podobe popolnega vojaka v času prve svetovne vojne.« *Zgodovina za vse* 27, št. 2 (2020): 5–24.
- Remec, Meta. *Bakh, tobak in Venera: grehi in skušnjave v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Rupel, Dimitrij. »Samomor naš vsakdanji.« *Sodobnost* (1963) 14, št. 4 (1966): 386–92.
- Shore, Marci. »(The End of) Communism as a Generational History: Some Thoughts on Czechoslovakia and Poland.« *Contemporary European History* 18, št. 3 (2009): 303–29.
- Tekavčič Grad, Onja. »Zgodovina suicidologije na Slovenskem.« V: Saška Roškar in Alja Videtič Paska. *Samomor v Sloveniji in po svetu. Opredelitev, raziskovanje, preprečevanje in obravnava*, 37–51. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2021.
- Van Dijk, Teun A. »The Study of Discourse.« V: Teun A. Van Dijk (ur.). *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction* 1. 1–34. London: Sage Publication, 1997.
- Watzka, Carlos. »Modernisierung und Selbsttötung in Österreich. Einige Daten zur Sozialgeschichte und Thesen zur Sozialtheorie des Suizids.« *Virus: Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin* 7 (2008): 147–67.
- Watzka, Carlos. *Sozialstruktur und Suizid in Österreich. Ergebnisse einer epidemiologischen Studie für das Land Steiermark*. Wiesbaden: VS Verlag, 2008.
- Weaver, John in David Wright (ur.). *Histories of Suicide. International Perspectives on Self-destruction in the Modern World*. Toronto: University of Toronto Press, 2009.

Objavljeni viri

- *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko* 53, št. 25, 28. 12. 1901.
- *Obči državljanski zakonik z dne 1. junija 1811 št. 946 zb. p. z. v besedilu treh delnih novel*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1928.
- *Statistički godišnjak*, 1929–40.

Meta Remec

A SUICIDE EPIDEMIC? RESPONSES TO THE INCREASING SUICIDE RATE IN THE SLOVENIAN TERRITORY IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

SUMMARY

In Slovenia, suicide represents a pressing issue with a long history of research by various branches of science. The first statistical analyses of the prevalence of suicide in the Slovenian territory date back as far as the end of the 19th century, while valuable information on the local suicide rate can also be found in the works of the two pioneers of sociological suicidology, Émil Durkheim and Thomas Masaryk. The provinces inhabited by Slovenians were part of the Austrian state, which Durkheim described as “the perfect laboratory” for studying the phenomenon of suicide because of its national, religious, and social diversity that made each of the provinces a very specific case while all of them shared a sophisticated and meticulous bureaucratic apparatus, which included recording the causes of death. Quite precise data on the number of suicides, which can be analysed, compared and evaluated, therefore exist for the Slovenian territory or the provinces inhabited by Slovenians.

A review of statistical data – from the first studies by Julius Platter and Eduard Bratassević to the information collected by Ivo and Bojan Pirc for the 1930s as well as the statistical data from the decades after World War II – reveals that the suicide rate jumped from 3/100,000 to 35–40/100,000 and even 60/100,000 in some parts of the state over a single century, which apparently suggests that a complete change took place in the Slovenian society in somewhat more than a hundred years. In the media and popular-scientific or pseudo-scientific references to this information regarding the situation in Slovenia between the two wars and in the post-war period, numerous interpretations emerged about the causes of this phenomenon, which were supposedly typically Slovenian: alcoholism, an upbringing rooted in Catholicism that aimed to instil humility and obedience in people, the Habsburg heritage, and the Slovenian national character, prone to melancholy and self-destruction. The swift rise in the suicide rate among the younger generations was particularly alarming. Based on the disturbing statistics, the Socialist Youth League of Slovenia called for “professional and socio-political” research into the background of youth suicides, suicide attempts, and deaths due to risky activities such as mountaineering, which was supposedly a distinct Slovenian characteristic in comparison with the other Yugoslav nations. The statistical data and public pressure resulting from their misinterpretations and distortions prompted the contemporaneous authorities to actively seek solutions. A connection can be observed between the scientific approach to studying suicide and suicidality

and the attempts to exploit this issue to retaliate against the ideological and political opponents during each period. Suicide proved to be a valuable tool for dramatising, spreading fear and anxiety, fuelling a sense of unease and fear in public, and, consequently, finding scapegoats that could be blamed for the situation. The retaliation against the latter often took place through the media discourse that would frequently tailor the statistics to its needs.